

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Üldajaloo osakond

Annabel Jürgens

**Hyakinthia, Gymnopaideia ja Karneia pidustused Spartas:
rituaal, müüt ning roll ühiskonnas**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: kaasprofessor Mait Kõiv

Kaasjuhendaja: Elo-Mall Toomet

Tartu 2022

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Apollon Vana-Kreeka religioonis	7
2. Ülevaade Sparta linnriigist.....	10
3. Hyakinthia.....	14
3.1. Varasem kultustegevus Amyklais.....	14
3.2. Pidustuse olemus.....	16
3.3. Hyakinthiaga seostuvad müüdid ja pärimus.....	19
3.4. Hyakinthia tähendus ja roll ühiskonnas	21
4. Gymnopaideia	24
4.1. Pidustuse olemus.....	24
4.2. Gymnopaideiaga seostuv pärimus	26
4.3. Gymnopaideia tähendus ja roll ühiskonnas	28
5. Karneia.....	30
5.1. Pidustuse olemus.....	30
5.2. Karneiaga seostuvad müüdid ja pärimus.....	32
5.3. Karneia tähendus ja roll ühiskonnas	33
Kokkuvõte	35
Allikad ja kirjandus	37
Summary.....	43
Lisad	45
Lisa 1.	45
Lisa 2.	45
Lisa 3.	46
Lisa 4.	46

Sissejuhatus

Antiik-Kreekas oli festival ehk pidustus (ἑορτή/*heorte*) kogukonna poolt kindlaks määratud päev või päevad, mis olid pühendatud jumala või jumalate grupi austamisele ning mida iseloomustas rituaalsete toimingute läbi viimine. Rituaalid olid seotud festivali religioosse, sotsiaalse ja kultuurilise funktsiooniga ning nende puhul oli muuhulgas oluline müütilise, legendaarse või ajaloolise mineviku mälestamine.¹ Pidustus võis oma funktsioonilt tähistada aasta algust, olla seotud pöördepunktidega inimeste bioloogilises ja/või sotsiaalses elus, mälestada kogukonna identiteedile olulisi ajaloolisi ja/või müütilisi sündmusi, olla seotud hooajaliste toimingutega (nt saagikoristus) jne.²

Rituaalidel oli sageli ka poliitiline tähendus – nad ühendasid kodanikkonda ja tähistasid seda, mida kogukonna jaoks oluliseks peeti (oma ajalugu, pärimust, kultuuri jne). Olla kodanik ei tähendanud ainult poliitilisi õigusi, vaid ka oma polise ja kogukonna kultuslikest tegevustest osa võtmist.³ Suuremaid pidustusi korraldati terve polise ühisüritustena ning igas Kreeka polises peeti reeglina aasta jooksul väga mitmeid pidustusi, mõned neist olid suuremad ja tähtsamad kui teised.⁴

Käesoleva bakalaureusetöös on tähelepanu alla võetud kolm suurt Sparta linnriigis peetud ning jumal Apollonile pühendatud pidustust: Hyakinthia, Gymnopaideia ja Karneia. Sparta Artemis Orthia festivali kõrval olid need nähtavasti kõige olulisemad. Töö eesmärk on uurida, mida kujutas endast nimetatud pidustuste rituaalne pool ning mis müütide ja/või pärimustega nad seostusid. Seeläbi on püütud avada ja selgitada nende pidustuste funktsiooni Sparta linnriigis ja ühiskonnas.

Kirjalikke allikaid, kus oleks mainitud Hyakinthia, Gymnopaideia ja Karneia pidustusi või nendega seostuvat, arhailisest perioodist (8.–6. sajand e.m.a) säilinud ei ole. Klassikalise perioodi (5.–4. sajand e.m.a) allikad on napisõnalised ning mainivad pidustusi mingis konkreetses kontekstis, nt antiikajaloolased Herodotos (484–425 e.m.a), Xenophon (430–354 e.m.a) ja Thukydides (460–396 e.m.a) mainivad neid seoses poliitika- või sõjasündmustega. Samas, nagu edaspidi selgub, osutavad need vähesedki viited nende pidustuse suurele tähtsusele spartalaste seas. Põhjalikumad kirjalikud allikad pärinevad Rooma keisririigi ajast, mil iga pidustuse traditsioon oli juba mitusada aastat kestnud. Seetõttu ei saa olla kindel,

---

¹ Chaniotis: 2011: 5–6.

² Chaniotis 2011: 20.

³ Polignac 1995: 125.

⁴ Festivalidest ja nende rollist Antiik-Kreekas üldiselt vt nt: Burkert 1985: 99–109; Bremmer 1994: 38–54; Price 1999: 11–46; Chaniotis 2011: 4–43; Parker 2011: 171–223.

kuivõrd kehtib hilistes allikates kirjeldatu varasemate sajandite kohta. Tuleb arvestada võimalusega, et nii riitused kui ka nendega seotud müüdid ja pärimused olid aja jooksul teatud määral muutunud.⁵ Siiski, arvestades Sparta ühiskonna konservatiivsust (Sparta kohta vt ptk 2), võib oletada olulist kontinuiteeti, mis lubab hilisemategi allikate kaudu pidustuste varasemat tähendust rekonstrueerida.

Kõige detailsemad kirjeldused pidustuste kohta on säilinud Naukratise Athenaiose (2. sajandi lõpp kuni 3. sajandi algus m.a.j) teoses „*Deipnosophistai*“ ehk „Õpetatud meeste pidusöök“, kust saab teavet ka varasemate autorite kaudu, kelle teosed säilinud pole, kuid kelle andmetele Athenaios on viidanud. Eriti väärtuslik on Athenaiose toodud Polykratase (u 3. sajand e.m.a) kirjeldus Hyakinthiast. Ülevaate Amyklaioni pühamust ning mitmeid muid märkusi müütide ja rituaalide kohta annab Pausanias (2. sajand m.a.j) oma mahukas teoses „*Hellados Periegesis*“ ehk „Hellase kirjeldus“. Pausanias annab ülevaate kümnest Kreeka piirkonnast, sealhulgas Lakoonikast, kirjeldades nende paikade geograafiat, arhitektuurilisi objekte, kunsti ja nendega seostuvaid lugusid. Väga oluline on Pausaniase kirjeldus nn Apolloni troonist Amyklaionis ja seda kaunistanud reljeefidest (vt ptk 3.2), sest tänapäevani neid säilinud ei ole.

Hyakinthia puhul mängib rolli pidustuse toimumiskoha Amyklai⁶ ja seal asuva pühamu arheoloogiline leiuväin.⁷ Kuivõrd bakalaureusetöös keskendutakse kirjalike allikate analüüsimisele, on arheoloogia osas kasutatud uuemaid ülevaatlikke artikleid, peamiselt kahte klassikalise arheoloogi Vicky Vlachou artiklit Amyklai kultuspaiga kohta.⁸ Gymnopaideia ja Karneia toimumise täpne asukoht pole teada, mistõttu nende kohta arheoloogilist tõendusmaterjali pole.

Antiik-Kreeka ajaloo ja täpsemalt religiooni uurimuste historiograafia on mahukas. Siin töös olen kasutanud 20. sajandi tuntud antiigiuurijate teoseid, kuid samuti nüüdisaegsemaid ja spetsiifilisemaid uurimusi. Kreeka religiooni üldkäsitlustest eelkõige Walter Burkert ja Robert Parker, Apollonist üksikasjalisemalt eriti Fritz Graf ja Jennifer Larson.⁹ Sparta ühiskonna osas

---

⁵ Nt on teada, et Artemis Orthia kultusega seotud rituaal Spartas erines klassikalisel ja Rooma perioodil. Algselt oli tegu rituaaliga, kus noormehed pidid altari juurest võimalikult palju juustu varastama, samal ajal kui neid piitsutati. Hiljem oli sellest saanud ainult piitsutamise rituaal. Vt lähemalt Ducat 2006: 249–256.

⁶ Tänapäeva Amykles. Asub Eurotase jõest paar kilomeetrit ida pool ning Spartast u 6 km lõuna pool. Kaarti vt lisa 1.

⁷ Amyklais viidi vahemikus 1890–1925 kaevamisi läbi neljal korral. Alates 2005. aastast toimuvad seal uurimisprojekti raames taas kaevamised. Vt lähemalt *Amyklaion: Amykles Research Project*: <https://amyklaion.gr/en/> (külastatud 28.04.2022).

⁸ Vlachou 2017; 2018.

⁹ Burkert 1985; Larson 2007; Graf 2009; Parker 2011. Üldkäsitlustest on olulised veel nt Bremmer 1994; Price 1999.

olen tuginenud peamiselt Paul Cartledge'i ja Nigel Kennelli põhjalikele üldkäsitlustele.¹⁰ Ülevaate Sparta religioosest korraldusest on andnud Nicolas Richer ja Michael Flower, Jean Ducat'lt on ulatuslik teos spartalaste kasvatussüsteemist klassikalisel perioodil.¹¹ Seni kõige põhjalikum käsitlus kolmest mainitud pidustusest korraga on Michael Petterssoni doktoritöö.¹² Lisaks olen kasutatud üksikküsimuste käsitlusi, nt Noel Robertsoni artikkel Karneias ja selle seosest doorlaste etnilise identiteediga.¹³

Kreeka rituaali ja müüti on tõlgendatud eri viisil.¹⁴ Varaseimad teooriad 19. sajandi lõpust ja 20. sajandi algusest rõhutavad looduse viljakuse ja aastaringluse aspekti. Selle seisukoha järgi kajastasid müüdis ja rituaalis esinevad suremise ning taasärkamise motiivid närbumat ja tärkavat loodust ning seega aastaegade vaheldumist.¹⁵ Selle kõrval kogusid aja jooksul populaarsust initsiatsiooniteooriad. Antropoloogilistes uuringutes mõistetakse initsiatsiooni all rituaali/riitust/tseremooniat, üksikuna või ka mitut üksteisele järgnevat, mille kaudu saab inimene või inimeste grupp uue sotsiaalse staatuse. Kõige sagedasem initsiatsiooniriitus on üleminek noorukieast täiskasvanuikka, mis tähendab, et neid riitusi läbivad poiste ja tüdrukute vanusegrupid.¹⁶ Just viimasele teorialele on oma doktoritöös tuginenud Pettersson, rõhutades nii Hyakinthia, Gymnopaideia kui ka Karneia pidustuste puhul üksnes initsiatsiooni aspekti. Käesolevas töös on püütud näidata kõnealuste kultuste avaramat tähendust. Bakalaureusetöös vaadeldakse, kuidas müüdi ja rituaali erinevad küljed ilmnevad Apolloni kultuses Spartas Hyakinthia, Gymnopaideia ja Karneia juures; millised tõlgendused on nende puhul võimalikud ning kas ja kuidas oleks neid võimalik omavahel seostada.

Töö on jagatud viieks peatükiks. Esimesed kaks annavad konteksti pidustuse peatükkide jaoks: ülevaate Apolloni kohast Vana-Kreeka religioonis ning Sparta ühiskonnast ja riigist. Kolmes järgnevas peatükis keskendutakse vastavalt Hyakinthia, Gymnopaideia ja Karneia festivalile: alapeatükkides käsitletakse nii festivalide rituaalset kui müütide ja/või

---

¹⁰ Cartledge 1979; Kennell 2010. Aga ka uuematele artiklitele: Kõiv 2015; Nafissi 2018.

¹¹ Ducat 2006; Richer 2007; Flower 2018.

¹² Pettersson 1992.

¹³ Robertson 2002; kuid ka nt Dietrich 1975; Malkin 1989; Ricer 2004; Franchi 2018.

¹⁴ Põhjaliku analüüsiva ülevaate põhilisematest seisukohtadest annavad Versnel 2014 [1990]; Bremmer 2005.

¹⁵ Selle kontseptsiooni vast kuulsaim esindaja oli J. G. Frazer. Sarnaseid jooni jälgivad ka teised vegetatsioonikultuse teooriate pooldajad. Frazeri teooria kohaselt oli varastes ühiskondades arusaam, et taimede kasvu ja närbumise (s.o vegetatsioonitsükli) ning elusolendite sünni ja surma põhjuseks on üleloomulike olendite vägi. Religioossed rituaalid kujutasid endast mingi loodussündmuse dramaatilist esitust, mille toimumist nad hõlbustada püüdsid, ning kuna neid loodussündmuse seostati jumalate tegemistega (abiellumine, surm, taassünd), olid ka draamad neil teemadel. Põhiline asi, mida taotleti, oli taimede ja loomade (sh inimeste) viljakus. Elu (taimne elu) oli isikustatud igal aastal sureva ja elluärkava jumalana. Frazer 2001 [1890]: 247–250; 337–339.

¹⁶ Burkert 1985: 260–264; Dowden 2011: 488. Initsiatsiooniriitused liigitatakse nn siirderiituste alla. Viimase määratles A. van Gennep 1909. aastal ilmunud teoses „*Les rites de passage*“⁶. Siirderiitused jagunevad tema teooria kohaselt irrutus-, vahe- ja ühendusriitusteks (*resp.* preliminaalsed, liminaalsed ja postliminaalsed riitused). Van Gennep 2020 [1909]: 21–22.

pärimuse poolt ning viimaks nende laiemat rolli ühiskonnas. Hyakinthia puhul lisandub ka alapeatükk Amyklaionist ja selle arheoloogilistest leidudest. Kokkuvõttes on püütud kõigi kolme pidustuse tähenduse eri aspektid seostatult ühte võtta.

1. Apollon Vana-Kreeka religioonis

Apollon, nagu teisedki kreeklaste jumalad, oli oma olemuselt kompleksne kuju, kellele võis omistada mitmeid esinevaid epiteete. Seetõttu on raske üheselt öelda, mille või kelle jumaluse ta oli. Siiski, mütoloogias ja rituaalis tulevad korduvalt esile mitmed aspektid, mis Apolloniga tugevalt seostuvad. Seepärast peetakse Apollonit tavaliselt eelkõige muusika (μουσική/*mousike*),¹⁷ luule, ennustuskunsti, ravitsemise, kurjust ära hoidvaks, poliitilise elu üle valvavaks ja vibulaskmise jumalaks. Ta oli alates arhailisest perioodist (8.–6. sajand e.m.a.)¹⁸ kahtlemata üks enim esil olnud jumalaid Kreeka panteonis.¹⁹

Apolloni kultuse päritolu on vaieldav. Täiesti kindel ei saa olla ei selles, millal kultus sai alguse, ehk kas see eksisteeris juba pronksiajast alates, ega selles, kust kohast sai kultus alguse, kas see levis juba Mükeene kultuuripiirkonnas, hakkas levima peamiselt doorlaste rändega seoses, või tuli sisse Väike-Aasiast.²⁰ Igal juhul pole Apollonit erinevalt paljudest teistest Olümpose jumalatest pronksiaegsetel Lineaarkirja B tahvlitel otseselt nimetatud. See-eest on nimetatud Knossose tahvilil tegelast nimega Paiawon, mida on seostatud Apolloniga – Apolloni üks epiteetidest on Paian ehk 'ravitseja'.²¹ Homerose eepostes esineb tegelasena samuti Paian ning pole lõpuni arusaadav, kas tema all peeti silmas Apollonit või eraldi ravitseja-jumalust. Tõenäolisem on aga, et Paiawon oli eraldiseisev Mükeene-aegne jumalus, kelle ravitseja aspekt sulandus hiljem kokku Apolloniga.²² Apolloni päritolu on nähtud ka Väike-Aasias, eriti Lüükias, kasvõi juba tema epiteetide tõttu, mille hulka kuulusid Lykaios ('Lüüklane') ja Lykegenes ('Lüükias sündinu').²³ Tõepoolest, Apollonil on palju ja üsna varaseid kultuskohti Väike-Aasias ning ühiseid jooni idapoolsete jumalustega (nt Babüloonia päikesejumalaga Šamaš), kuid pigem on need lihtsalt tugevad ida mõjutused, mis olid paljudel teistelgi kreeklaste jumalustel.²⁴ Päritolu küsimuses on keeruline vastuseni jõuda, kuid oluline on, et Apollon oli doorlaste seas, sh Spartas, laialt austatud ja üks olulisemaid jumalusi.

---

¹⁷ Μουσική/τέχνη μουσική (*mousike*) ehk 'muusiline/muusade kunst' polnud kreeklaste jaoks päris see, mida täna muusika all mõistetakse. *Mousike* ühendas kuni klassikalise aja lõpuni endas nii instrumentaalse muusika, luule kui tantsimise. *Mousike*'l oli oluline koht nii isiklikus (nt peresündmused, erapeod, haridus) kui avalikus sfääris (nt pidustused, armees, võistlustel, teatris). Graf 2009: 28.

¹⁸ Kõik siinses töös, sh allmärkustes mainitud aastaarvud ja sajandid on edaspidi e.m.a, kui pole märgitud teisiti.

¹⁹ Burkert 1985: 143–145; Graf 2009: 4.

²⁰ Graf 2009: 108–109.

²¹ Puhvel 1996: 134.

²² Larson 2007: 86.

²³ Puhvel 1996: 139; Herda 2008: 58.

²⁴ Burkert 1985: 144; Simon 2021 [1969]: 149–152.

Keskne ja varane kirjalik allikas, mis keskendub Apollonile, on tundmatu autori loodud hümnid Apollonile kogumikust, mida tunneme „Homerose hümnide“ nime all ning mis dateeritakse praegu enamasti 6. sajandisse e.m.a. Kogumikus on hümnid Delose Apollonile ja Apollon Pythiosele, mis jutustavad tuntuma versiooni Apolloni sünniloost ja Delphi pühamu loomisest ning on üheks aluseks hilisemate autorite müüdiversioonidele.²⁵ Neis joonestuvad välja kõige kesksamad Apollonit puudutavad paigad, müüdisüžeed ja talle iseloomulikud jooned. Apollon oli Zeusi ja Leto poeg²⁶ ning Artemise vend, kes sündis Delose saarel.²⁷ Olulisemaid kohti hümnis on sünnile järgnev hetk: Apollon kuulutas, et tema omaks saavad lüüra ja vibu ning tema ülesanne on kuulutada inimestele Zeusi vankumatut tahet. Viimast võib mõista ennustuskunstina.²⁸ Delphisse kultuspaiga rajamisloos on muuhulgas esil Apolloni ohtlik pool – ta tappis selle paiga valvava lohema Pythoni.²⁹ Eeposes „Ilias“ on äsjamainitud Apolloni küljed samuti esil, eriti tema roll sõdalase ja tapjana: tekst algab sellega, kuidas Apollon vallandas paljusid sõdalasi surmava katku kreeklaste laagris.³⁰ Teisalt esindas Apollon tõbede tooja kõrval nende viija, ravitseja rolli. Kui kreeklased oli Apolloni lepitanud, jättis ta surmavate noolte heitmise järele.³¹

Siinse töö vaatekohalt on eriti oluline Apolloni ambivalentne seos nooruse ja noorukitega. Ühelt poolt kehastas Apollon ise nooruse ideaali – teda kujutati efebias ehk täpselt nooruki ja täiskasvanuea piiri peal, füüsiliselt parimas eas, kauni ja tugeva noormehena.³² Teiselt poolt oli tema üks põhifunktsioon olla noormeeste ja neidude eestkostja.³³ Mütoloogias seostus ta mitmete tegelaskujudega, kes olid noored neidud ja noormehed ning keda Apollon ihaldas ja/või armastas. Samas hukkusid või moondusid nad tihti just Apolloni armastuse tagajärjel. Tuntud on näiteks müüt veenümf Daphnest, keda Apollon ihaldas, kuid kes põgenes jumala eest ja abipalumise peale Apolloni õe Artemise poolt loorberipuuks muudeti.³⁴ Sarnaseid tegelasi oli veel mitmeid,³⁵ sealhulgas Hyakinthos, keda Amyklais Apolloni partnerina austati (vt ptk 2.3.). Apolloni poolt armastatud surevaid

---

²⁵ Graf 2009: 21–22.

²⁶ Samad vanemad omistatakse talle ka kahes varasemas eepikatekstis: Hom. Il. 1. 8. ja Hes. Th. 918–920.

²⁷ HH 3. 5–20.

²⁸ HH 3. 130–135.

²⁹ HH 3. 360–370.

³⁰ Hom. Il. 1. 8–10; 43–56.

³¹ Hom. Il. 1. 430–475.

³² Burkert 1985: 143–145; Graf 2009: 85.

³³ Bremmer 1994: 17; Larson 2007: 86.

³⁴ Nt Paus. 8.20.; Ov. Met. 1.452–566.

³⁵ Näidetena võib nimetada Koronist, Kyrenet, Kassandrat, Hypermnestrat, Kyparissost, Hymenaiost. Ülevaate neist koos allikaviidetega saab hõlpsasti leheküljelt *Theoi Project* (Atsma 2000): <https://www.theoi.com/Olympios/ApollonLoves.html> (külastatud 21.05.2022)

noormehi on seostatud looduse närbumisega aastaegade vaheldumise käigus – nende surmas on nähtud selle kajastust.³⁶ Rituaalses kontekstis oli Apollon sageli seotud initsiatsiooniriitustega ja eelkõige just noormeeste üleminekuga ühest vanuserühmast teise. Nii esindas ja kaitses ta seda, kuidas noorukist sai täiskasvanu, noormeeste puhul kodanik.³⁷ See tähtis eluetapi muutus seostus rituaalsete toimingutega, näiteks *koureion*'iga ehk noormeeste pikkade juuste maha lõikamise ohverdusega. Neid rituaale peeti tihti religioossete toimingute, näiteks pidustuste ajal.³⁸

Apolloniga seostub tugevalt ka riiklik ja poliitiline sfäär. Ta oli mitmes polises riiklike institutsioonide üle valvaja. Näiteks Apollon Delphiniose kultus Mileetosel oli oma olemuselt tihedalt seotud polise poliitilise korraldusega. Nimelt tegeles Apollon Delphiniose kultuslik ühendus *molpoi* ühtaegu ka linna valitsemisega. Kultusega seostuv uusaasta festival ning Delphinioni pühamu omasid samuti lisaks religioossele rollile poliitilist tähtsust.³⁹ Apolloni poliitilise aspekt kajastub kõige selgemalt Delphi oraakli olulisuses Kreeka riikide poliitikas. Seal käidi polise tasandil nõu küsimas poliitiliste otsuste, kolonisatsiooni jms osas. Seega Apollon sanktsioneeris Delphi oraaklite kaudu poliste poliitikat.⁴⁰ Samuti oli Apollon kolonisatsioonipoliitika jumalus – enne retke käisid koloniseerijad Delphis nõu küsimas.⁴¹ Nii oli Apollonil ka Spartas poliitiline roll, sellest aga täpsemalt järgnevas peatükis.

---

³⁶ Frazer 2001 [1890]: 372–387; Dietrich 1975: 135.

³⁷ Bremmer 1994: 16–17; Graf 2009: 84–85.

³⁸ Graf 2009: 86–87.

³⁹ Larson 2007: 88; Herda 2008: 62–63.

⁴⁰ Malkin 1989: 129–130. Delphi Apolloni kultusest vaata ka Larson 2007: 93–95; Graf 2009: 46–49; Mikalson 2022: 92–102.

⁴¹ Malkin 1989: 133.

2. Ülevaade Sparta linnriigist

Sparta oli Peloponnesose poolsaarel asuv (kaarti vt lisa 1) Dooria linnriik. Pärimuse järgi olid doorlased paar põlve peale Trooja sõda – umbes 1100. aasta paiku – põhja poolt Peloponnesosele rännanud, osa Lakedaimonist⁴² vallutanud ning Eurotase äärde Sparta asutanud. Tegelikult on migratsioon ja selle dateering väga ebaselged ning samuti see, millal täpselt toimusid spartalaste edasised vallutused. Igatahes 8. sajandi lõpuks oli Lakedaimon vallutatud, seejuures oli keskne Helose ja Amyklai alistamine. Ka Messeenia maakond allutati spartalaste kontrolli alla.⁴³ Helose elanikud orjastati ning neist said nn heloodid, kes olid sunnitud harima spartalaste põlde. Lisaks elasid Messeenia ja Lakoonika maakondade aladel perioigid ehk vabad, kuid poliitiliste õigusteta elanikud. Kodanikustaatus jäi vaid väikesele osale rahvast – spartiaatidele.⁴⁴ Seega põhines Sparta riik vallutustel ning et arvukate perioikide ja helootide üle tõhusalt valitseda, kujunes militaarne ühiskond ja riik.

Sparta riik põhines suhteliselt piiratud kogukonna – Sparta ja spartiaatide – domineerimisel märksate arvukamate perioikide ning helootide üle. Riigikorra põhijoontest teame eriti tänu Xenophoni „Sparta politeiale“ ja Plutarchose „Lykurgose eluloole“. Lykurgos oli legendaarne seaduseandja, kellele omistati spartalaste pärimuses Sparta riigikorra reformimine. Juba Plutarchos mõnab, et Lykurgose elu ja tegemiste osas pole inimestel üksmeelt.⁴⁵ Tänapäeval ollakse seisukohal, et Sparta korraldus kujunes pikemaajalise protsessi tulemusel, mitte ühe inimese reformi läbi.⁴⁶ Kuid pärimuse kohaselt sai Lykurgos Delphi püütialt Apolloni teenistuses olevalt oraaklilt kuulutuse, mille järgi lõi ta spartalaste poliitilise ja sotsiaalse korralduse. Esimest nimetati Suureks Rhetraks.⁴⁷ Seega oli kogu Sparta riigikord rajatud pärimuse järgi just Apolloni korraldusel ja seises tema kaitse all. Rhetra kohaselt tuli rajada kultused Zeusile ja Athenale, jagada kodanikud struktuurüksustesse (füüliidesse ja oobidesse), luua geruusid ehk 30-liikmelise vanemate nõukogu, kuhu kuuluvad ka kaks kuningat, ning pidada regulaarselt rahvakoosolekuid, millel on lõplik otsustusõigus, v.a. juhul, kui rahvas valesti otsustab.⁴⁸ Kahe kuninga amet oli pärilik ja need suguvõsad põlvesid

---

⁴² Sellel nimetusel on tegelikult mitu tähendusvarjundit. Varasemalt tähistas see Lakoonika maakonna piirkonda, hiljem lihtsalt Sparta linna või Spartat koos vahetu ümbruskonnaga. Spartaga seonduvate kohanimedega kohta vt Kennell 2010: 4–5.

⁴³ Selle pärimuse ja tema võimaliku ajaloolise tausta kohta vt Cartledge 1979: 75–80, 102–129; Malkin 1994: 98–106; Kennell 2010: 20–53.

⁴⁴ Kennell 2010: 80, 88.

⁴⁵ Plut. Lyc. 1.1; Xen. Const. Lac. 1.2, 8.5.

⁴⁶ Cartledge 1979: 131–135; Kõiv 2015: 28; Nafissi 2018: 111.

⁴⁷ Plut. Lyc. 5.3.

⁴⁸ Plut. Lyc. 5.6.–6.4. Rhetra ja selle tähenduse kohta vt lähemalt Cartledge 1979: 131–135; Kennell 2010: 45–50; Nafissi 2018: 93–111.

väidetavalt Heraklesest. Kuningate võim oli aga teiste riigi institutsioonide poolt piiratud, neil oli pigem rituaalne roll ja väejuhi ülesanded.⁴⁹ Mõjukam oli hoopis juba Rhetraga või veidi hiljem tekkinud efooride institutsioon, sest nende viie riigiametniku otsustada olid välispoliitilised ja sisemise julgeoleku küsimused.⁵⁰

Sparta oli militaarse ühiskonnakorraldusega, mille eesmärk oli tagada üleolek helootidest ja valmistada spartalasi ette konfliktideks naabritega, milleks oli eelkõige vaja harjutada hopliidivõitlust.⁵¹ Spartiaatidele ette nähtud kasvatusüsteemi on kirjeldanud taaskord Plutarchos ja Xenophon. Juba noorest east saati algas poiste karm treenimine: magati kodust eemal ühes omavanustega ning eelkõige tehti füüsilist trenni, kuid õpiti näiteks ka muusikat. Riietus ning toitumine oli võimalikult minimaalne ning üleastumiste korral ootasid füüsilised karistused.⁵² Lisaks eksisteerisid sellised institutsionaliseeritud toimingud nagu krüpteia (κρυπτεία/*krypteia*) – nn salajane teenistus, mille eesmärk oli vaprust treenida. Selle käigus pidid noormehed elama üksi linnast väljas metsikutes oludes ning heloote terroriseerima (eesmärk oli neid tappa).⁵³ Kasvatus kestis täiskasvanuks saamiseni, misjärel olid spartiaatidest saanud sisuliselt elukutselised hopliidid.⁵⁴ Ka tüdrukutele oli ette nähtud füüsiline treenimine, et nad oleks terved ja neist sünniks täiskasvanueas tugevad järglased.⁵⁵

Hariduse lahutamatu osa oli religioon. Noored spartalased osalesid mitmetel religioossetel pidustustel ja rituaalides, mis moodustas olulise koha nende kasvatuses – polise religioosses elus osalemine oli täisväärtuslikuks kodanikuks olemise juures oluline. Selline noorte kaasatus kultustesse oli võrreldes Ateenaga palju suurem.⁵⁶ Eriti väärib mainimist Artemis Orthia kultus: Artemise pühamu juures viidi läbi mitmeid võistlusi ning kuulsat varastamis- ja piitsutamisrituaali, mis oli selgelt initsiatsioonirituaal.⁵⁷ Ka Apollonile pühendatud Hyakinthia, Gymnopaideia ja Karneia kultused olid hariduslikult olulised, kuid neist lähemalt järgnevates peatükkides.

Nagu mujalgi Kreekas, austati Spartas loomulikult paljusid jumalaid. Religioon oli lahutamatu osa ühiskonnast, riigist ja inimeste igapäevaelust – jumalad valvasid iga tegevuse

---

⁴⁹ Xen. Const. Lac. 13.1; Kennell 2010: 93–96.

⁵⁰ Xen. Const. Lac. 8.3–4; Kennell 2010: 104–105.

⁵¹ Cartledge 1979: 175–176; Hooker 1989: 133; Kennell 2010:

⁵² Plut. Lyc. 16.6–7., 17.3., 21.1; Xen. Const. Lac. 2.1–3.2.

⁵³ Plat. Laws 1.633b–c; Plut. Lyc. 28.1–2. Vt võrdlust Ateena efebria ja Sparta krüpteia vahel Vidal-Naquet 1995 [1968]: 364–367.

⁵⁴ Plut. Lyc. 24.1.

⁵⁵ Plut. Lyc. 14.2.; Xen. Const. Lac. 1.3–10.

⁵⁶ Ducat 2006: 249; Parker 2010: 149.

⁵⁷ Ducat 2006: 249, 277; Richer 2007: 237–238; Kõiv 2015: 43–49.

üle.⁵⁸ Spartas olid jumalad tihtipeale militaarselt ehk relvastatuna kujutatud. Eriti kuulus oli Amyklai Apolloni relvastatud kuju (vt ptk 3.2).⁵⁹ Tähtsaimate jumalatena, nagu tavaliselt muudes polisteski, figureerisid Zeus ja Athena, kes riigi üldise heaolu üle valvasid.⁶⁰ Juba Rhetra nägi ette Zeus Syllaniose ja Athena Syllania kultuste rajamise.⁶¹ Kuid Pausaniase järgi teame, et linnas oli teistegi jumalate kujusid ja pühamuid: näiteks Apollon, Ge, Poseidon, Hera, Leto, Artemis, Hermes. Kuid austati ka kultuslikke kangelaste haudasid, nt müütilise kuninga Orestese ja Kreeta selgeltnähija Epimenidese omi.⁶² Sparta puhul on oluline ka religiooni ja sõjapidamise seos. Spartalastel olid sõjalised ettevõtmised religioosselt sanktsioneeritud.⁶³ iseloomulik oli sõjaretkele minnes piiri ääres ohvritoomine ning enne lahingut ohverdamine. Teisalt, nagu pidustuste peatükkides selgub, olid religioossed festivalid niivõrd olulised, et takistasid vahel spartalastel sõjategevuses osalemast.⁶⁴ Pühamupaigad olid tähtsad oma rollis markeerida Sparta territooriumi piire, Amyklaion seejuures domineerimisel linnast lõunasse jääva tasandiku üle.⁶⁵

Zeusi ja Athena kõrval oli Spartas eriti tähtis Apolloni kultus. Apollonil oli seal eriline poliitiline roll, mis kajastub selles, et legendaarne Lykurgos oli just Delphi püütialt saanud kuulutuse riigikorra rajamiseks.⁶⁶ Muidugi oli Rhetra ajalooline kujunemine hoopiski keerulisem, aga vähemalt spartalaste endi jaoks oli Apollon lahutamatu seotud nende riigi legendaarse asutamisaktiga. Nagu allpool näidatud (ptk 3.3 ja 5.2), mängis Apollon kesket rolli ka pärimustes doorlaste sissetungist ja Sparta riigi rajamisest. Huvitav on seegi, et Apolloni nimi oli dooria murdes Apellon, mida on etümoloogiliselt seostatud doorlaste sõnaga *ἀπέλλα* (*apella*), mis tähendas rahvakoosolekut (mujal Kreekas öeldi selle kohta enamasti *ἐκκλησία/ekklesia*), mis samuti osutab Apolloni tihedale seosele Sparta riigikorraga.⁶⁷ Poliitilise elu üle valvaja roll on igal juhul üks Apolloni mitmetest aspektidest. Ning muidugi on Apolloni ja Sparta seose puhul oluline, et Apolloni auks peeti Spartas Hyakinthia,

---

⁵⁸ Richer 2007: 236–237; Flower 2018: 428. Täpsemalt Sparta religiooni eripäradest vt Parker 1989: 142–163; Flower 2018: 425–448.

⁵⁹ Spartas oli veel näiteks Aphrodite Areia ('Sõjakas') pühamu ja veel teinegi tempel Aphroditele, kus asus arhailine, puust tehtud relvastatud Aphrodite kuju. Paus. 3.17.5; 3.15.10. Rohkem näiteid relvastatud kujudest vt Parker 1989: 146; Larson 2007: 119; eriti aga Flower 2018: 432–435.

⁶⁰ Richer 2007: 239.

⁶¹ Plut. Lyc. 6.1.

⁶² Paus. 3.11.9–11.

⁶³ Richer: 2007: 242; Parker 2010: 155–160; Flower 2018: 429.

⁶⁴ Nt enne sõjaretkele minekut ohverdati linnas Zeusile, piiri äärde jõudes Zeusile ja Athenale. Xen. Const. Lac. 13.

⁶⁵ Richer 2007: 243; Polignac 1995: 33–34.

⁶⁶ Plut. Lyc. 5.3.

⁶⁷ Burkert 1985: 144; Bremmer 1994: 16; Larson 2007: 86; Graf 2009: 109–110.

Gymnopaideia ja Karneia pidustusi, mis olid Artemis Orthia kultuse kõrval ilmselt kõige tähtsamad pidustused Spartas.

3. Hyakinthia

Kolmest uuritavast pidustusest toimus aasta lõikes kõige varem Hyakinthia – Hyakinthose kuul, millele ta nime andis. Enamasti paigutatakse see varasuve aega,⁶⁸ Nicolas Richer on toimumisajaks pakkunud aga kevadet.⁶⁹ Igal juhul toimus pidustus aasta esimesel poolel. Pidustusele omakorda andis nime sellega seostuv müütiline tegelaskuju Hyakinthos (vt ptk 3.3). Hyakinthia festivali tähistamine ei piirdunud ainult Spartaga, vaid see oli levinud teistegi dooria murret kõnelevate kreeklaste seas, nt Kreetal, kuid olemasolevates kirjalikes allikates on konkreetselt kirjeldatud vaid Spartas peetud festivali.⁷⁰

3.1. Varasem kultustegevus Amyklais

Amyklai linna serval (tänapäeva Amykles), Spartast umbes 5 km lõuna pool suure tasandiku keskpaigas madalal Aghia Kyriaki künkal paikneb Amyklaion ehk Amyklai Apolloni kultuspaik, kus peeti Hyakinthia pidustusi. See on ainus koht Lakoonika maakonnas, kust on leitud arheoloogilisi tõendeid, mis viitavad tõenäoliselt järjepidevale kultuslikule tegevusele hilispronksiajast ehk 13. sajandi lõpust kuni arhailise perioodini ehk 8.–6. sajandini.⁷¹ On vaieldav, mis ajast seal hakati Hyakinthiat tähistama ja Apollonit austama. Nii on näiteks Bernard Dietrich arvanud, et doorlaste Hyakinthos ja Hyakinthia festival olid Amyklais esil alates hilispronksiajast ning Apolloni kultus lisandus sellele suhteliselt ruttu.⁷² Martin Nilssoni meelest oli Hyakinthos aga eelkreeka jumalus (võõrast päritolu näitab nime -nth-sufiks), tema kultuse Amyklais võttis üle kreeklaste Apollon.⁷³ Teiste autorite, näiteks Erica Simoni järgi, pärines Amyklai kultus siiski kõigepealt Mükeene kultuuritraditsioonist.⁷⁴ Hiljuti arheoloogilist leiumaterjali põhjalikult uurinud Vicky Vlachou on järeldanud, et ehkki Mükeene ja arhailise perioodi vahel toimusid religioossetes tõekspidamistes muutused, viitavad arheoloogilised leiud Amyklaionis sellele, et vähemalt mõned kultuslikud aspektid võisid seal katkematult säilida.⁷⁵

---

⁶⁸ Nt Pettersson 1992: 10; Polignac 1995: 44; Chaniotis 2011: 165.

⁶⁹ Richer 2004: 85–86.

⁷⁰ Chaniotis 2011: 164.

⁷¹ Cartledge 1979: 65–66; Vlachou 2017: 12.

⁷² Dietrich 1975: 134; 138–141.

⁷³ Nilsson 1925: 23, 115.

⁷⁴ Simon 2021 [1969]: 137–138.

⁷⁵ Vlachou 2017: 12. Vt arheoloogia kohta ka Cavanagh 2018: 61–67.

Amyklaioni ehitistest ei ole kuigi palju säilinud. On teada, et vähemalt 8. sajandi lõpuni toimus rituaalne tegevus Amyklais n-õ lageda taeval all.⁷⁶ Arhailisest perioodist on säilinud vaid piirdeaed.⁷⁷ Hilispronksiaegsetest leidudest on tähtsamad kahe antropomorfse terrakota kuju fragmendid: naise (võib-olla üles tõstetud kätega) kuju ülemine osa peast koos krooni ehk *polos*'ega,⁷⁸ mille küljes oli maokuju, ning veininõu jalga hoidev käsi. Vlachou on võrrelnud neid leide teiste pronksiaja Kreeka mandriosast ja Kreetaa saarelt pärit leidude ning nende seniste tõlgendustega ja arvab, et need kujud võivad viidata surnute auks peetud ktoonilistele rituaalidele ning jumalanna austamisele. Suuremad terrakota kujud on taas esil hilisgeomeetrisel perioodil, alates 8. sajandi lõpust, mil oli pühamu kasutamise aktiivsuse haripunkt.⁷⁹ Sellest ajast on säilinud naise pea taas *polos*'ega ja mehe pea kiivriga – neid votiive saaks vaadata oma funktsioonilt üheskoos. Nad võisid kujutada kultustegevuses osalejaid või austatud jumalusi ning seostuda poiste ja neidude initsiatsiooniga. Näiteks on mehe kuju peetud Apolloniks.⁸⁰

Pühamust on veel leitud mõned kangastelje raskused ja hulgaliselt pisikesi kedervarre kettaid, mida Vlachou ei näe eraldi andidena, vaid tõendina, et jumalatele pühendati tekstiilide, näiteks rõivaid, kettad olid aga kaunistuseks. Nende valmistamine ja annetamine pidi olema naiste ülesanne, mis näitab, et naistel oli koht ja roll sealses kultuses. Tekstiilide pühendamise traditsioon võis, küll muundudes, kanduda edasi arhailise ajani või kaugemalegi – seda võiks isegi seostada Apollonile kootud kitooniga (vt ptk 3.2).⁸¹ Lisaks on leitud alates 11. sajandist pärinevaid joogi- ja toidunõude kilde, s.t pidusöögid moodustasid kogu perioodi vältel selge osa Amyklaioni kultusest. See pole üllatav, sest ühissöömingud olid oluliseks suhtlemise ja ühtekuuluvustunde tekitamise viisiks juba varasel rauaajal.⁸² Nõude kildude järgi on huvitav jälgida välismõju ja osalejate arvu kasvu läbi sajandite. Protogeomeetrisel perioodil (11.–9. sajand) arheoloogiline materjal on väga homogeenne, välist mõju ja importesemeid oli vähe. Pühamupaika külastasid ilmselt seega vaid kohalikud, kelle arv ja aktiivsus seal ajaga kasvas. Geomeetrisel perioodil (9.–7. sajand) oli arvestatav osa nõudest juba välismõju või -päritoluga: Argos, vähem Korinthos ja Atika. Nõusid oli rohkem, seega kultustegevus ja

---

⁷⁶ Võib-olla hiljemgi, vähemalt Pausaniase kirjelduse (3.19.1–6) järgi ei saa päris lõpuni kindel olla, mis ehitisega tema külastusajal tegu oli.

⁷⁷ Vlachou 2017: 12–13.

⁷⁸ Peaehel, millega kujutati tavaliselt jumalannasid. Liddell, Scott, Jones (= LSJ) 1940 sub. *πόλος*.

⁷⁹ Vlachou 2017: 14–25.

⁸⁰ Vlachou 2017: 26–30; Simon 2021 [1969]: 136–138. Varasemad uurijad nägid tegelikult pikka aega neid kujusid eraldiseisvatena ja uurimisel keskenduti eelkõige mehe kujule. Nüüdisajal nähakse neid siiski nii vanuse, tehnika kui funktsiooni osas ühtsena. Vt lähemalt Langdon 1998: 253–256.

⁸¹ Vlachou 2017: 34–38.

⁸² Vlachou 2018: 96.

osalejate arv jätkuvalt kasvasid. Kultuslik tegevus muutus isegi üha luksuslikumaks, mis viitab osalejate ja/või organiseerijate⁸³ jõukuse kasvule.⁸⁴ Vaadates aktiivsuse kasvu aega, võiks seda kasvu seostada Amyklai vallutamise spartalaste poolt 8. sajandil (vt ptk 2).

Arheoloogiliste leidude kaudu on võimalik oletada, et Amyklaionis on hilispronksiajast alates esil olnud ktoonilisus, ühissöömingud ja muude pühendandide hulgas tekstiilesemed. Järgnevates alapeatükkides selgub, et need aspektid on nähtavad hiljemgi Hyakinthia pidustuse puhul, mis võiks vähemalt teatavale kontinuiteedile Amyklaionis peetud rituaalsetes toimingutes. Arheoloogia järgi võib Apolloni kultuse varaseimaks algusajaks Amyklais pidada 8. sajandit, kui eeldada, et kiivriga terrakota mehekujude tõepoolest Apollonit kujutas.

3.2. Pidustuse olemus

Milline oli Hyakinthia pidustuse keskne toimumispaik – Amyklaioni pühamu ja selle altar – 2. sajandil m.a.j, teame tänu Pausaniase ülevaatele „Hellase kirjelduses“. Tema kirjelduse järgi olid pühamupaigas troon ja kõrge pronkssammast meenutav Apolloni kuu. Pausanias pakkus viimase pikkuseks 30 küünart (πῆχυς/*pechys*) ehk üle 13 meetri, mis on märkimisväärselt kõrge. Jumal oli kujutatud kiivri, oda ja vibuga. Trooni osa koos rikkalike reljeefidega olevat ehitanud Joonia skulptor Bathykles (6. sajand), kuu olevat aga vanem.⁸⁵ Seega on kindel, et Pausaniase poolt kirjeldatud troon ja kuu olid olemas juba arhailisel perioodi lõpus, mis omakorda tähendab, et vähemalt selleks ajaks oldi Amyklais hakatud austama Apollonit koos reljeefidel kujutatud Hyakinthosega. Apolloni kuu on oma stiililtki kirjelduste põhjal suhteliselt arhailiseks peetud, algselt võis see isegi olla lihtsalt samm. Sõjaka Apolloni kujutamine Amyklais tuli ilmselt peale doorlaste tulekut.⁸⁶

Kuu postament oli altariks, kuu olevat maetud Hyakinthos. Pausanias lisas, et Hyakinthia ajal pühendati enne Apollonile ohverdust ohver ka Hyakinthosele läbi altari vasakul poolel asuva pronksukse.⁸⁷ Altar oli kaunistatud reljeefidega, kus olid kujutatud

---

⁸³ M. Petterssoni (1992: 105–106, 109) teooria kohaselt oli 11. sajandi Lakoonikas arenenud *big-man* ühiskond. Oma võimu kinnitamiseks ja hoidmiseks oli *big-man*’idel oluline üha rikkalikumaid ohverdusi ja rituaalseid sööminguid korraldada – religioosne rituaal oli üks nende konkurentsi avaldusvorme. 9. sajandiks oli esile tõusnud eliit ehk kolm perekonda: Agidai, Eurypontidai (tulevased kuningapered) ja Aigeidai. Petterssoni teooria kohaselt põhines nende võim olulisemate kultuste kontrollimisel. See oli ka üks põhjus, miks Amyklai vallutada (vt ptk 3.3).

⁸⁴ Vlachou, 2018: 105. Üha luksuslikumad kultuslikud annetused ning esemed oli üldine nähtus Spartas ja mujalgi Kreekas 8. sajandil. Vt Cavanagh 2018: 64–65.

⁸⁵ Paus. 3.18.9–19.6.

⁸⁶ Simon 2021 [1969]: 137; Cavanagh 2018: 64.

⁸⁷ Apollonile toodavat ohvrit nimetab Pausanias θυσία (*thysia*), aga Hyakinthosele ohvri toomise puhul kasutab ta tegusõna ἐναγίζω (*enagizo*). Paus. 3.19.3. *Thysia* oli suhteliselt tüüpiline sõna loomohverduste jaoks (või

mitmed jumalad, jumalannad, kangelased jm mütoloogilised tegelased, kelle hulgas olid ka Hyakinthos ja tema õde Polyboia. Reljeefi motiiviks oli viimaste apoteoos: jumalad olid neid taevasse saatmas.⁸⁸ Hyakinthos oli kujutatud habemega, mis on erandlik, sest enamasti esineb ta müütides ja vaasimaalidel noorukina (vt ptk 3.3).

Pidustuse kirjelduse annab Athenaios, viidates Polykratesele, täpsemalt tema „Sparta ajalooale“. Athenaios kirjutas alles 3. sajand m.a.j., kuid annab parima ülevaate pidustusel toimunud ja selle olemusest. Tsiteeritud Polykrates oli igal juhul varasem kui Athenaios (võis elada umbes 3. sajandil). Polykratese järgi kestis Hyakinthia kolm päeva, kuid pidustuse õhustik ja toimingud polnud selle perioodi vältel ühesugused. Esimesel poolal valitses süngemeeleolu, sest leinati Hyakinthost. Ilmselt toodi sel ajal Hyakinthosele ohver, mida Pausanias mainis. Meeleolust tulenevalt kehtisid mitmed keelud: ei tohtinud süüa saia ega koogikesi, kanda pärgasid ega laulda paianit Apolloni auks.⁸⁹

Xenophon mainib aga kaks korda paiani laulmist Hyakinthia ajal,⁹⁰ kuid seda saab seletada Athenaiose edasise tekstiga. Nimelt, teise päeva jooksul õhustik ja tegevus muutus – see oli justkui ümber pööratud. Alanud „vaatemängu“ (*θέα/thea*) kogunes vaatama suur rahvahulk. Ohverdati rohkesti ohvriloomi, seekord nähtavasti Apolloni auks. Väga tähtsal kohal olid muusikalised etteasted: poisid mängisid lüürat ja laulsid flöödi saatel Apolloni auks ning laulsid ka noormehed, täpsemalt kohalikke traditsioonilisi laule.⁹¹ Ilmselt oligi nüüd lubatud taas paianit laulda.⁹² Osa poisse ja/või noormehi ratsutasid ehitatud hobustel läbi teatri (*θέατρον/theatron*)⁹³ ning kohal olid ka arhailises stiilis tantsijad.⁹⁴ Kohalike laulude ja arhailiste tantsude esitamine viitab, et pidustusel oli esil kohaliku eripära ning enda kogukonna traditsiooni rõhutamine.

---

täpsemalt sellist tüüpi, kus ohvriliha altaril põletati). *Enagizo* ja *enagismos*'e tõlgendamine on keerulisem. Sellega toodi ilmselt vereohver või ka jookohver. Enamasti on nähtud *enagismos*'el ktoonilist tähendust – ohverdus surnutele (sobib Hyakinthia kontekstis – ohver surnud Hyakinthose auks) ning et see ohverdus tähistas püha(duse) negatiivset, ohtlikku aspekti. Pettersson 1992: 21–25.

⁸⁸ Paus. 3.19.1–6.

⁸⁹ Ath. 4.139d–e.

⁹⁰ Xenophon kirjutas (Ages. 2.17), kuidas Sparta kuningas Agesilaos II (444/443–360) pöördus sõjakäigult koju, et osaleda Hyakinthial ja liituda paiani laulmisega Apolloni auks. *Hellenikas* (4.5.11) mainib Xenophon, kuidas amyklailased pöördusid koju Hyakinthia pidustusele Apollonile paianit laulma. Need juhtumid muuhulgas näitavad, kui oluline oli Hyakinthia spartalaste jaoks – see takistas isegi sõjapidamist.

⁹¹ Ath. 4.139e.

⁹² Pettersson (1992: 21) arvab Polykratese põhjal, et paianit laulsid poisid. Ducat (2006: 263) aga Xenophoni põhjal, et mehed. Oleks aga täiesti võimalik, et seda tegid mõlemad.

⁹³ S.t pidustus pidi toimuma mingi hetk linnas, kuna Amyklais teadaolevalt teatrit polnud. Ducat 2006: 263. Ilmselt oldi linnas pidustuste keskpäigas, kui algas protsessioon Spartast Amyklaisse (vt järgmine lk).

⁹⁴ Ath. 4.139f.

Väga oluline on, et kogu linn sai festivalil osaleda. Peale meessoost isikute olid kohal ka neid – neid sõidutati kaunistatud vankrites ja kaarikutes.⁹⁵ Võib-olla osalesid ka täiskasvanud abielunaised. Sellele viitaks justkui Euripidese „Helena“, kus ühes stseenis ütleb koor Helenale, kes tollal oli ise täiskasvanud ja abielus Menelaosega, et ehk jõuab ta koju saabudes liituda Hyakinthose pidustusega, kus öö läbi tantsitakse ja lõbutsetakse.⁹⁶ Peale selle võõrustasid kodanikud enda lähikondsete kõrval lausa oma orjasid.⁹⁷ Hyakinthiast osavõtjate seas olid seega esindatud nii mehed kui naised ning väga erinevad sotsiaalsed grupid – orjadest kodanikeni, noortest täiskasvanuteni. See näitab, kui laiahaardeline ja oluline sündmus oli see pidustus kogu Sparta polise jaoks.

Athenaiose tekstikatkend mainib muuhulgas Spartas asuvat Hyakinthi-nimelist teed.⁹⁸ Seega võib oletada, et festivali ajal toimus nimetatud tee kaudu protsessioon Spartast Amyklaisse.⁹⁹ Aristoteleselt lisandub teave, et Hyakinthia ajal eksponeeriti Timomachose (vt ptk 3.3) pronksist turvist.¹⁰⁰ Lisaks mainib Pausanias, et iga aasta kodusid naised Amyklai Apolloni kitooni.¹⁰¹ Võib oletada, et lisaks turvisele kanti ja esitleti ka Apolloni kitooni Hyakinthia protsessiooni ajal ning ehk riietati see lõpuks sealsele Apolloni kujule.

Herodotos mainib lühidalt Hyakinthiat seoses Pärsia sõdadega. Kui 479. aastal Ateena saadikud spartalasi appi kutsuma läksid, tähistasid viimased tol hetkel just Hyakinthiat, mistõttu abi jäi tulemata.¹⁰² Thukydides aga kirjutab, kuidas Peloponnesose sõja ajal 421. aastal sõlmitud nn Nikiase rahu Sparta ja Ateena vahel nägi ette, et rahu uuendatakse igal aastal – selleks pidid minema spartalased Ateenasse Dionüüsia toimumise ajal ning ateenlased Spartasse Hyakinthia ajal. Lisaks pidid mõlemad pooled üles panema samba rahulepingu tekstiga, Ateenas akropolil asuva Athena kuju lähedale ja Amyklais Apolloni kuju lähedale.¹⁰³ Hyakinthia oli seega piisavalt tähtis, et segada spartalastel sõjas osalemist ning pidustuse valimine Dionüüsiate kõrval rahulepingu toimingute jaoks tõendab samuti, kui oluline oli Hyakinthia spartalaste jaoks.¹⁰⁴

Hyakinthia festivali rituaalis on puhtalt religioossed aspektid, nagu Apolloni austamine, ülistuslaulud ja ohvritoomised, orgaaniliselt ühendatud mitme teise aspektiga, mis pidustuse

---

⁹⁵ Ath. 4.139e–f.

⁹⁶ Eur. Hel. 1465–1475.

⁹⁷ Ath. 4.139f.

⁹⁸ Ath. 4.173f.

⁹⁹ Polignac 1995: 44; Kõiv 2020: 131–132.

¹⁰⁰ Arist. fr. 532 Rose.

¹⁰¹ Paus. 3.16.2.

¹⁰² Hdt. 9.7; 9.11.

¹⁰³ Thuc. 5.23.4–5.

¹⁰⁴ Selle lepingu märgilisust Hyakinthia riikliku tähtsuse näitajana on rõhutanud näiteks Richer 2004: 83.

iseloomu kujundasid. Olulist rolli mängisid militaarsus (Apolloni relvastatud kuju, Timomachose turvis), kogukondlik ühtekuuluvustunne (lai osalejaskond, arhailised ja traditsioonilised laulud ning tantsud), aktiivne noorte osalus (poiste laulmine ja tantsimine, tüdrukute kaarikusõidud). Sarnased jooned tulevad esile ka vaadates pidustusega ja Amyklaiga seostuvat mütoloogiat ning pärimust.

3.3. Hyakinthiaga seostuvad müüdid ja pärimus

Nagu öeldud, tulenes festivali nimi Hyakinthosest, kellel on mütoloogiline seos festivaliga. Apolloni ja Hyakinthose müüdist on kirjutanud mitmed autorid ning sellel on, nagu müütide ja müüditegelaste puhul ikka, mitu versiooni.

Varaseim müüdi kirjalik mainimine on Euripidese (u 480–406) „Helena“, kus ta kirjutab, kuidas Hyakinthose tappis Apolloni kettaheide.¹⁰⁵ Põhimotiiviks ongi Hyakinthose armastamine ja tahtmatu tapmine Apolloni poolt.¹⁰⁶ Hyakinthost on seejuures peaaegu alati kujutatud teismelise noorukina. Seevastu Pausanias, kirjeldades ülalmainitud reljeefi Amyklaioni altaril, mainib, et seal oli Hyakinthos kujutatud habemega, ehkki Nikias Ateenast (4. sajand) oli teda maalinud noore ja kaunina, vihjates legendile Apolloni armastusest Hyakinthose vastu. Pausanias mainib skeptiliselt, kuidas Apollon Zephyrose ehk läänetuule tõttu ettekavatsetamatult Hyakinthose tapnud ning viimane lilleks muutunud.¹⁰⁷

Hyakinthia rituaalis on müüdi avaldumine otseselt näha: pidustuse alguses toimus Hyakinthose leinamine, mis tõi kaasa sünge meeleolu, mitmed keelud ning ohvritoomise Hyakinthosele. Samuti on näha paralleeli Hyakinthose ning Sparta noortega, kes pidustusel osalesid – Hyakinthose noorelt suremine võis tähistada nende täiskasvanuikka jõudmist (vt ptk 3.4).

Hyakinthosele on tagantjärele loodud koht ka Sparta kuningate genealoogias, mis teda veel enamgi kultusega seob. Ta olevat olnud müütilise kuninga ja Amyklai rajaja Amyklese poeg ning Lakedaimoni lapselaps, kes oli poegadest noorim ja kauneim, aga suri noorelt enne oma isa.¹⁰⁸

Kui Hyakinthose puhul oli tegu müütilise mineviku mälestamisega, siis selle kõrval mängis rolli ka Sparta varajast ajalugu puudutav pärimus, mis oli tegelikult küll mõneti fiktiivne. Tegemist on lugudega Amyklai vallutamisest doorlastest spartalaste poolt. Neil

---

¹⁰⁵ Eur. Hel. 1465–1475.

¹⁰⁶ Vt nt veel Apollod. 1.3.3.; Ov. Met. 10.165–215.

¹⁰⁷ Paus. 3.19.4.

¹⁰⁸ Paus. 3.1.3.

lugudel oli oluline koht spartalaste traditsioonis, kajastus muuhulgas Hyakinthia pidustusel. Pärimuses rõhutati alati Ahhaia Amyklai ja Dooria Sparta suurt vastandumist ja vastuseisu, mis ei ei tarvitse küll päriselt tegelikkusele vastata.¹⁰⁹ Amyklai sõjaline allutamine Sparta poolt siiski toimus. Amyklai oli strateegiliselt oluline piirkond, sest ta märkis spartalaste lõunapoolseid võimupiire ning oli tähendusrikas ja vana kultuskoht.¹¹⁰ Doorlaste ehk nn Heraklese järeltulijate esialgne nn invasioon Peloponnesose poolsaarele toimus pärimuse kohaselt paar põlvkonda peale Trooja sõda ehk umbmääraselt 1100. aasta paiku, Amyklai lõplik allutamine olevat aga toimunud hiljem.¹¹¹ Seega uskusid spartalased, et Amyklai püsis nende kõrval mõnda aega iseseisvana. Selle ühendamine avas tee kogu ülejäänud Lakedaimoni lõplikule alistamisele ja oli seega keskse tähtsusega nende ülemvõimu kehtestamise vaatekohalt.

Amyklai alistamise kohta oli mitmeid versioone. Strabon kirjutab ajaloolase Ephorose (4. sajand) järgi, et kui doorlased Lakoonika oma võimu alla said, andsid nad Amyklai valitseda ahhaialasele Philonomosele, kes oli Lakoonika doorlastele reetnud ja olevat veennud ahhailasi lahkuma Jooniasse. Amyklaisse asus aga immigrante Lemnose ja Imbrose saarelt. Alles paar põlve hiljem, kuningas Agise ajal oli linn kindlalt spartalastele allutatud.¹¹² Pausanias kirjutab aga, kuidas Amyklai püsis veel mitmeid inimpõlvi sõltumatuna ja vallutati kuningas Teleklose poja poolt, tõenäoliselt 8. sajandi keskel. Amyklai olevat spartalastele kaua ja visalt vastu pannud erinevalt kahest teisest ahhaialaste linnast, mida Pausanias mainib.¹¹³ Vallutuse kohta käivas pärimuses esines olulisena Aigeidai suguvõsa, kelle Herakleidid (spartalased) olevat Apolloni korraldusel endale Teebast appi kutsunud.¹¹⁴ Täpsemalt olevat sealt suguvõsast pärit Timomachos nende juhina tulnud appi just Amyklai vallutamisel, mistõttu temast olevat saanud Sparta sõjalisele korraldusele alusepanija.¹¹⁵ Tema pronksist turvise esitlemisega Hyakinthial mälestati Amyklai vallutamise sündmusi.

Amyklaiga seostuv pärimus on tegelikult veelgi detailsem ning raskesti hoomatav.¹¹⁶ Igatahes ilmneb rohkest pärimusest, kui olulisena mäletasid spartalased Amyklai alistamist. Selle vallutamist ja sõjalise korra kehtestamist hoiti meeles, mälestati ja tähistati Hyakinthia

---

¹⁰⁹ Cartledge 1979: 106–107.

¹¹⁰ Richer 2007: 243–246. Kõiv 2020: 133–134.

¹¹¹ Kõiv 2020: 133–134.

¹¹² Strab. 8.5; Nic. Dam. FGrH 90 F 28.

¹¹³ Paus. 3.2.6.

¹¹⁴ Schol. Pind. Pyth. 5.101.

¹¹⁵ Arist. fr. 532 Rose.

¹¹⁶ Amyklai pärimusest täpsemalt vt Cartledge 1979: 106–108; Malkin 1994: 111–113; Kõiv 2020: 129–164.

pidustusel, mida näitab Timomachose turvise eksponeerimine. See sobitub ka relvastatud Apolloni kujuga, mis mäletatavasti pühamus kõrgus.

3.4. Hyakinthia tähendus ja roll ühiskonnas

Mitmed varasemad uurijad on Hyakinthiat näinud vegetatsioonikultusena. Nilssoni jaoks oli Hyakinthia viljakuse riitus ning Hyakinthos nn jumalik laps (*Divine Child*), kes peegeldas looduse elluärkamise ja närbumise tsüklit.¹¹⁷ Dietrich nägi Hyakinthost samuti jumaliku lapsena ning temale pühendatud pidustuse – Hyakinthia – esimest poolt vegetatsioonikultusena, tuues oma seisukoha põhjenduseks toidukeelud, Demeteri, Kore ja Hadese kohaolu reljeefil, samuti kitseohveri. Pidustust üldiselt nägi ta aga surnute kultusena, millele osutab jumala ehk Hyakinthose surm.¹¹⁸ Hyakinthiat puhtalt vegetatsioonikultusena tõlgendada näib siiskillialt lihtsakoeline, ehkki ei saa välistada, et selle elemente oli, eriti Hyakinthose näol.

Laialt on levinud nn uusaasta või uuenemise festivalide idee. Näiteks Richer pidas Hyakinthiat uuenemise festivaliks, sest seal osales kogu kogukond ning tavapärased sotsiaalsed tavad olid ümber pööratud – kodanikud võõrustasid orjaid.¹¹⁹ Viimasega ei saa päris nõustuda. Võõrustati küll orjaid, kuid pole teavet selle kohta, et rollid oleksid otseselt pahupidi pööratud. Kuid juba lihtsalt võõrustamine on tavapärasest erilisem olukord ja sobib siiski uusaasta festivali konteksti. Sellele viitab veel enamgi Apolloni kitooni sümboolne välja vahetamine ning Hyakinthose surma ja taevasse mineku/üles ärkamise motiiv.¹²⁰ Ka see, et tegemist oli nii suurt osa Sparta elanikest koondav üritus ja tähistamine, võiks uuenemisele viidata.

Hyakinthiat seostatakse enamasti aga noorte spartalaste initsiatsiooniga. Henri Jeanmaire'i jaoks olid kõik kolm Apolloni pidustust initsiatsiooniriitused, Hyakinthia neist viimane etapp ning Hyakinthos oma surma ja taassünniga noorte initsieeritavate sümboliks.¹²¹ Sarnase tõlgenduse on omaks võtnud Pettersson, kes nägi Hyakinthiat koos Gymnopaideia ja Karneiaga (vt peatükid 4. ja 5.) siirderiituse tsükliks, mis moodustas kollektiivse initsiatsioonirituaalide kombinatsiooni, mille kaudu mindi rituaalselt üle ühest vanuseklassist teise (lapsesest täiskasvanuni) ja saadi Sparta kodanikuks.¹²² Ducat nõustub, et neil festivalidel on initsiatsiooni elemente, kuid haridus ise ei võrdu initsiatsiooniga, vaid kodanikuks

---

¹¹⁷ Nilsson 1927, viidatud läbi Pettersson 1992: 13.

¹¹⁸ Dietrich 1975: 135–137.

¹¹⁹ Richer 2004: 82–83.

¹²⁰ Ducat 2006: 265.

¹²¹ Jeanmaire 1939, viidatud läbi Pettersson 1992: 14.

¹²² Pettersson 1992: 125.

treenimise ja kasvatamisega. Ta ei näe pidustusi ka omavahel ühendatuna, vaid eraldiseisvate, kogu kogukonna festivalidega.¹²³

Miks saab Hyakinthiat seostada initsiatsiooniga? Nagu ülal mainitud, osalesid Hyakinthial nii noormehed kui neiud. Pidustusel austati noorelt hukkunud Hyakinthost (ja ehk ka tema õde Polyboiat, kes oli samuti kujutatud Amyklaioni reljeefil). Seejuures on oluline, et altari reljeefil oli Hyakinthost kujutatud habemega, s.t täiskasvanuna, mis võis sümboliseerida tema – ja seega pidustusel osalenud noormeeste – täisikka jõudmist. Kui arvestada Apolloni noormehi kaitsvat ja nende üle valvavat rolli, on võimalik näha, et Hyakinthial toimunud rituaalide seas oli koht initsiatsioonil – noormehed (ja ehk ka neiud) tähistasid tantsude ja laulude esitamisega ning Apolloni ja Hyakinthose austamisega täisikka jõudmist, mis noormeeste puhul tähendas kodanikuks saamist.

Kodanikuks ja just sõdalase rolli täitmiseks enda polises oli loomulikult oluline tunda, mäletada ja tähistada enda kogukonna ajalugu, traditsioone. Seetõttu näib loomulik, et Hyakinthia pidustusel ja Amyklaionil oli seos vallustraditsiooniga: Amyklai vallutamise pärimused ehk lood, mis kirjeldasid olulist osa Sparta riigi tekkes, seoti sealse Hyakinthia kultusega.¹²⁴ Festival oligi kohaks, kus mitte ainult noored, vaid kõik osalejad pärimust õppisid ja meenutasid. Ka muusikalised esitused olid osa haridusest ning nagu ülal toodud, just poisid ja noormehed need, kes pidustusel laulsid ja tantsisid.¹²⁵

Viimaks võiks veel lisada aspekti, mida on rõhutanud François de Polignac. Pühamute loomine oli tema hinnagul tihedalt seotud poliste tekkimisega 8. ja 7. sajandil ning tähtsaimad pühamud seisid tihti kogukonna territooriumi piiriladel, eraldamaks ühe polise alasid teise omast. Nii ka Amyklaioni puhul – see paiknes Spartast mõni kilomeeter eemal, Eurotase tasandiku lõunapoolisel äärel, olles piiriks edasise ees.¹²⁶ Amyklaioni kultus ja Hyakinthia pidustus võisid seega tähistada Sparta ülamvõimu linnast lõunasse jääva tasandiku üle. Pidustustel kinnitas kogukonna solidaarsust ja õigust oma alale protsessioon Spartast Amyklaisse.¹²⁷ Ka Timomachose turvise eksponeerimise väljendas spartalaste uhkust ja arusaama enda vallutusest ja õigusest sellele alale.¹²⁸

Nagu näha, põimuvad Hyakinthia puhulpaljud aspektid, mis olid kultuses ühtviisi tähtsad. Niisiis pole mõtet tõlgendada Hyakinthiat vaid ühe teooria ja funktsiooni najal, vaid

---

¹²³ Ducat 2006: 219.

¹²⁴ Kõiv 2020: 151–153.

¹²⁵ Ducat 2006: 277.

¹²⁶ Polignac 1995: 31–36.

¹²⁷ Polignac 1995: 40.

¹²⁸ Polignac 1995: 47.

tuleb näha neid kõiki omavahel koosluses. Hyakinthia tähistas uue algust, mille hulka käis nii looduse ja viljakuse tähtsuse kui noorte täisealiseks sirgumise tähistamine, mille peamiseks väljenduseks oli kultuse juurde kuuluva Hyakinthose ja Apolloni müüt. Lisaks oli Hyakinthia kogukonna ühisüritus, kus mälestati ja tähistati iseenda ajalugu ja traditsioone, mille läbi õppis kogukond, eriti aga noored, kodanikuks ja sõdalaseks olemist. See kõik toimus religioosel pidustusel, mis oli omakorda loomulik osa polise ja selle kodanike elust.

4. Gymnopaideia

Hyakinthiale järgnes vahetult peale kesksuve toimuv Gymnopaideia. Ilmselt peeti seda samuti mitu päeva.¹²⁹ Pidustuse nimi viitab selle ühele olulisemale elemendile. Gymnopaideia koosneb kahest sõnast. Esimene neist – γυμνός (*gymnos*) – tähendab 'alasti' või 'relvadeta'. Teise sõna osas pole täielikku selgust: see võis tuleneda sõnast παῖς (*pais*) ehk 'laps' või täpsemalt 'poiss', kuid pigem arvatakse, et sõnast παίζειν (*paizein*) ehk 'mängima', 'tantsima' või παιδῆ (*paide*) 'mäng/sport'.¹³⁰ Pettersson on pakkunud, et pidustuse nimi võis tuleneda otse sõnast γυμνοπαιδική ehk konkreetsest alasti poiste tantsust, mis moodustavat antud pidustuse tuumiku.¹³¹

4.1. Pidustuse olemus

Kirjutades Gymnopaideiast, toonitab Pausanias, kui tõsiselt spartalased seda festivali võtsid – see oli üks olulisemaid pidustusi spartalaste jaoks.¹³² Pidustuse toimumiskohana toob Pausanias välja Sparta agoraa, täpsemalt seal asuva tantsimiseks mõeldud ala, mida ta nimetab *choros*'eks (χορός/*choros*),¹³³ sest Gymnopaideia ajal esitasid efeboid (ἔφηβοι/*epheboi*)¹³⁴ seal Apolloni auks tantse. Platsil olid ka Apollon Pythaiose, Artemise ja Leto kujud.¹³⁵ Neil kahel jumalannal võis seega samuti pidustusel oma roll olla, kuna neid kolme – Letot ja tema kahte last – austati tihtipeale üheskoos.¹³⁶ Jean Ducat on toonud esile, et huvitaval kombel kasutas Herodotos hoopis sõna „teater“ (θέατρον/*theatron*), kui kirjutas ühest juhtumist Gymnopaideia ajal.¹³⁷ Xenophoni sõnakasutus aga viitab sellele, nagu toimumuks pidustus kuskil „sees“.¹³⁸ Ehk pidas ta samuti silmas teatrit? On võimalik, et pidustus toimus klassikalisel perioodil teatris ja Rooma impeeriumi ajal *choros*'el. Samas ehitati just keiser Augustuse (63 e.m.a – 14

---

¹²⁹ Richer 2007: 247.

¹³⁰ Ducat 2006: 266; Robertson 1996: 147.

¹³¹ Pettersson 1992: 42.

¹³² Paus. 3.11.9. Ajaloolase Thukydidese mainitud episood Gymnopaideiast näitab samuti, kui kõrgelt pidustust hinnati: see pidurdas isegi sõjalist tegevust. Tema loo järgi toimus 417. aastal, kui Argosel oligarhide vastu riigipööret korraldati, Spartas samal ajal Gymnopaideia. Oligarhid olid kutsunud spartalasi appi, kuid kui viimased lõpuks tulema hakkasid, olid oligarhid juba lüüa saanud, nii et spartalasid pöördusid tagasi ja jätkasid pidustusega.

¹³³ Tantsuplatsi tähenduse kõrval on see ka üldine termin tähistamaks tantsu, tantsimist, koori, koorilaulu. LSJ 1940 sub. Χορός.

¹³⁴ Noorukieas olev ehk umbes 18-aastane noormees. LSJ 1940 sub. ἔφηβος.

¹³⁵ Paus. 3.11.9.

¹³⁶ Larson 2007: 88–89.

¹³⁷ Gymnopaideia ajal solvas Leotyhides Demaretost, mispeale viimane „lahkus teatrist ja läks koju“. Hdt. 6.67.

¹³⁸ 371. aastal tuli sõnumitooja uudistega Leukra lahingust Spartasse, kus oli käimas Gymnopaideia festivali viimane päev; meeste koorid olid [teatri?] sees [või laval?] (ἔνδον/*endon*), kuid efoorid, kes sõnumi kätte said, ei „ajanud koore välja“, vaid lasid neil esitamise/võistlemise (διαγωνίσασθαι/*diagonisasthai*) lõpuni teha. Xen. Hell. 6.4.16.

m.a.j) ajal Spartasse uhke teater. Ducat pakub, et sama toimumiskohta (teatrit) võidi klassikalisel perioodil ja Rooma ajal lihtsalt erinevalt nimetada.¹³⁹

Pidustusel toimuva kohta on keskne allikas Athenaios, kes viitab Sparta ajaloolasele Sosibiosele (tõenäoliselt 3. sajand). Gymnopaideial osalevad spartalased olevat kandnud erilisi pärgi – θυρατικοί (*thyreatikoi*) – mis olid tehtud palmipuulehtedest ja mida kandsid kooride juhid Thyrea¹⁴⁰ lahingus (vt ptk 4.2) saavutatud võidu mälestamiseks. Pidustuse tuumiku moodustas see, et osalejad tantsisid ja laulsid alasti. On öeldud sedagi, et lauldi arhailise aja kuulsate poeetide Thaletase (u 7. sajand) ja Alkmani (u 7. sajand) laule ning Lakoonika Dionysodotose (u 6. sajand) paianeid.¹⁴¹ Seega oli tegu suhteliselt arhailiste lauludega, mida spartalased väärtustasid ja oma traditsioonis elus hoidsid. Ducat rõhutab, et lihtsaltantsude ja laulmise esitamise kõrval oli ilmselt oma osa võistluselemendil.¹⁴² Sellele vihjaks justkui Xenophoni (Hell. 6.4.16) sõnastus (vt allmärkus 138). Kindlamat tõestust võistlemisele ei ole.

Osalejad olid meessoost ja tõenäoliselt eri vanusegruppidest. Sosibiose kaudu teame, et esinesid poiste (παῖδες/*paides*) ja täiskasvanud meeste (ἀνδρες/*andres*) koorid: poisid asusid eespool ja mehed vasakul pool.¹⁴³ Samas hilisemates allikates, nagu ülaltoodud Pausanias, mainitakse ainuüksi poisse või efeebe ehk noori osalejaid. Kas pidustus oli impeeriumi ajaks hääbumas või olid poisid lihtsalt kõige tähtsamad osalejad, keda mainida? Igatahes varasematel autoritel, nagu Xenophonil ja Sosibiosel, on selged vihjed ka vanematele osalejatele – meestele.¹⁴⁴ Tavaliselt arvatakse, et osales veel kolmaski vanusegrupp – n-ö vanad mehed ehk üle 60-aastased mehed (γερόντες/*gerontes*). Seda näiteks seetõttu, et Sosibiose sõnakasutus jätab sellise mulje: kui üks koor asus ees ja teine vasakul, siis jääb mulje, nagu pidanuks olema ka kolmas paremal. Levinud on arvamus, et tegemist oli nn *trichoria*'ga.¹⁴⁵ See oli kindlat tüüpi Sparta koor, mis koosnes vastavalt eluetappidele kolmest koorist: poiste, nooremate ja vanemate meeste.¹⁴⁶

Platoni „Seadusi“ kommenteerinud skoliastilt leiame veel kommentaari, et Gymnopaideial toimusid ka kaklus- ja pallimängud.¹⁴⁷ Lisaks mainib Lukianos Samosatast (u 120 – peale 180 m.a.j), kuidas spartalased sööstavad teatris ringi ja löövad teineteist palli

---

¹³⁹ Ducat 2006: 267.

¹⁴⁰ Asus Argolise lahe ääres Kynourias, Argolise ja Lakoonika vahel.

¹⁴¹ Ath. 15.678b–d.

¹⁴² Ducat 2006: 268–269.

¹⁴³ Ath. 15.678c.

¹⁴⁴ Ath. 15.678c; Xen. Hell. 6.4.16.

¹⁴⁵ Ducat 2006: 268–269.

¹⁴⁶ Plut. Inst. 15.

¹⁴⁷ Pettersson 1992: 46.

(σφαῖρα/*sphaira*) pärast.¹⁴⁸ Pausanias on omakorda kasutanud sellist sõna nagu Σφαιρεῖς (*Sphaireis*), öeldes, et nad olid efeebieast meheikka jõudjad.¹⁴⁹ Seda sõna võiks tõlkida kui 'pallimängijad'. Pettersson seostabki neid ülalmainitud pallimänguga ning järeldab, et pallimäng ja kaklemise võistlused olid osa samuti Gymnopaideiast.¹⁵⁰ See on tegelikult üpris ebaselge. Ei Platoni skoliasti, Lukianose ega Pausaniase jutt seostu otseselt Gymnopaideia pidustusega ning teised allikad kirjeldavad ikka ainult laulmist ja tantsimist. Samas on võimalik et need võisid olla pidustuste juures lihtsalt kõige tähtsamad, mida mainida.

Juba spetsiaalse toimumiskoha, efektsete laulude, tantsude esitamise ning võib-olla võistluste toimumise järgi tundub, et selline sündmus lausa vajas pealtvaatajaid. Plutarchos kirjutab, kuidas Gmnyopaideia ajal oli linn täis võõraid/külalisi (ξένov/*ksenoi*). Sellest jääb mulje, et just pidustuse tõttu oli linn rahvast täis.¹⁵¹ Jääb aga ebaselgeks, kas kogu rahvas võis Gymnopaideiat vaatama minna ehk peale meeste ja võõraste ka orjad, naised ja neiud? See tundub ebatõenäoline, sest ürituse toimingusd iseenesest olid väga meeste-kesksed, kuid allikatest sellele kinnitust ei leia.

Hyakinthiaga võrreldes ilmneb seega erinevus osalejaskonnas – Gymnopaideiast võtsid vahetult osa vaid meessoost spartalased. Vanuse poolest olid esindatud nii noored poisid kui vanemad mehed. Rõhku pandi arhailistele lauludele ning taaskord oli esil militaarne aspekt: sõjalise võidu mälestamine, mille sümboliks olid pärjad; võib ka öelda, et tantsud, kuna nendega kaasnes füüsilise tugevuse treenimine. Sõjapidamisega on ühtlasi otseselt seotud Gymnopaideiaga seostub lugude pool.

4.2. Gymnopaideiaga seostuv pärimus

Nagu Sosibios mainis, oli festivali osaks Thyrea lahingu mälestamine. Sama on kirjutanud hilisemad leksikograafid, kelle allikad lähevadki tegelikult tagasi Sosibiosele.¹⁵² Mõned uurijad, näiteks Wade-Gery, on aga seostanud pidustusele aluse panemisega spartalaste lüüasaamist Argoselt Hysiai lahingus.¹⁵³ Nimelt on Eusebiose kroonikas antud Gymnopaideia tekkeaastaks 668. aasta.¹⁵⁴ Pausanias omakorda mainib eelneval aastal toimunud Hysiai lahingut spartalaste ja argoslaste vahel, mille spartalased olevat kaotanud.¹⁵⁵ Samas tuleb aga

---

¹⁴⁸ Luc. Anach. 38.

¹⁴⁹ Paus. 3.14.6.

¹⁵⁰ Pettersson 1992: 46–47.

¹⁵¹ Plut. Ages. 29.2.

¹⁵² Franchi 2018: 27.

¹⁵³ Wade-Gery 1949: 80.

¹⁵⁴ Euseb. Chron. II 86-87 Schoene.

¹⁵⁵ Paus. 2.24.7.

silmas pidada, et spartalased väidetavalt kaotasid Hysiai lahingu, Gymnopaideial aga olevat mälestatud Thyrea võitu. Kaotuse mälestamine ja tähistamine festivalil oleks küsitav. Seetõttu arvab ka Elena Franchi, et Hysiai lahingut Gymnopaideia tekkega pigem seostada ei saa, neid pole muuhulgas allikates kunagi üheskoos mainitud ning Hysiai lahingut on ainult Pausanias maininud.¹⁵⁶

Kuid millist Thyrea lahingut pidustusel mälestati? Thyreaga seostuvad lood mitmetest lahingutest arhailisel perioodil ning isegi varem, kuid nende dateering ja tõepärasus on vägagi ebaselge. Igatahes pidi tegu olema lahinguga, mis toimus Thyreas Sparta ja Argose vahel ning lõppes Sparta jaoks võidukalt. Näiteks Pausanias kirjutab mitmest konfliktist Sparta ja Argose vahel: varasel rauaajal (1100–800) toimunud konfliktid, paar korda mainib ta otseselt võitlust Kynouria piirkonna (nt kuningas Labotase ajal 9. sajandil) või Thyrea (nt Theopompuse ajal 8. sajandi lõpus/7. sajandi algul) pärast.¹⁵⁷ Nende sündmuste kronoloogia ja tõepärasus on vaieldavad, kuid nad viitavad, et mingid konfliktid Argose ja Sparta vahel selles piirkonnas leidsid aset juba varakult.¹⁵⁸

Veel üks võimalik lahing, mida võidi pidustusel mälestada ning millest on rohkem teada, oli 300 eestvõitleja lahing, mida on lähemalt kirjeldanud Herodotos. See leidis aset 6. sajandi keskpaigas, võib-olla 546. aastal, sest Herodotose järgi toimus lahing sel ajal, kui Pärsia kuningas Kyros ründas Lüüdia kuningat Kroisost, mis leidis aset 546. aastal. Herodotos kirjutab, et Sparta ja Argose vahel oli tüli Thyrea valdamise pärast, sest spartalased olevat selle okupeerinud, mispeale tuli argoslade vägi välja, et Thyrea tagasi vallutada. Vaenlased leppisid kokku, et mõlemal poolel võitleb vaid 300 meest ning kes neist võidab, saab maa endale. Lahing olevat olnud tasavägine, õhtuks oli alles jäänud kolm meest: argoslased Alkenor ja Chromios ning spartalane Othryades. Kaks argoslase arvasid, et nad on võitnud ning lahkusid, kuid Othryades oli elus ja jäi lahinguväljale ootama. Järgmisel päeval tekkis sellest tüliküsimus: Argose armee arvas, et nemad võitsid, sest neil jäi rohkem mehi ellu, kuid Sparta armee pidas ennast võitjaks, sest nende mees jäi viimasena lahinguväljale. Sellest tekkis uus võitlus, mille Sparta võitis.¹⁵⁹ Sama loo pani kirja Plutarchos (45–120 m.a.j), ehkki mõningate erinevate detailidega.¹⁶⁰ Lood kolmest allesjäänud võitlejast kõlavad legendaarselt, kuid lahingu enda toimumises pole põhjust kahelda ning selle võitmine ja võidu legitimeerimine oli spartalaste jaoks mõistagi oluline. Eriti õpetlik ja inspireeriv võis see olla noorte spartiaatide

---

¹⁵⁶ Franchi 2018: 26.

¹⁵⁷ Paus. 3.2.2; 3.7.5.

¹⁵⁸ Franchi 2018: 31–32.

¹⁵⁹ Hdt. 1.82.

¹⁶⁰ Plut. Para. 3.

jaoks, sest lahing oli märk nende esivanemate kangelaslikkusest, vastupidavusest ja lõpuni võitlemise suutlikkusest – need omadused olid Sparta sõdalase ideaaliks ja seega on väga kohane, et seda lahingut meeles peeti ja tähistati.

On oletatud, et Gymnopaideia sulandus kokku teise pidustusega – Parparoniaga. See pidustus tähistas samuti spartalaste võitu Argose üle 300 eestvõitleja lahingus, mis peeti Thyreas Parparose mäe piirkonnas. Kui spartalased 4. sajandil Thyrea ala argoslastele kaotasid, olevat kandunud pidustuse pidamine üle Spartasse ja sulandunud kokku Gymnopaideiaga, nt pärgade element olevat olnud uus lisandus.¹⁶¹ Aga pigem on tõenäoline, et Gymnopaideial toimus Thyrea mälestamine juba varem ja see lisandus sinna iseseisvalt, mitte Parparonia kaudu.¹⁶²

Gymnopaideiaga pole seega teadaolevalt seotud müüdidlood jumalustest või heerostest, nagu Hyakinthia ja Karneia (vt ptk 5.3) puhul, vaid pärimused Sparta ja Argose sõjalisest vastasseisust ja vaenust Thyrea alade tõttu. 300 eestvõitleja lahing tundub tõenäoline variant, mida Sosibios võis silmas pidada, ehkki lahing on ajaliselt liiga hiline, et oletada, et see pani aluse Gymnopaideia pidustusele. Samas polegi allikates öeldud, et pidustus rajati just peale Thyrea lahingut, vaid lihtsalt, et pidustusel mälestati lahingu võitu – see tähendus võis pidustusele lisanduda ka peale selle rajamist. Või siis mälestati pidustusel mingit muud Thyrea lahingut või isegi mitmeid. Igal juhul näib selge, et sõda või sõjad Argosega Thyrea piirkonna pärast mängisid spartalaste ajaloolises pärimuses tähtsat rolli ja see pärimus seostus Gymnopaideia pidustustega.

4.3. Gymnopaideia tähendus ja roll ühiskonnas

Gymnopaideia puhul ei ole vegetatsioonikultuse jooni nähtud. Enim rõhutatud selle initsiatsiooniga seotud aspektile pidustusel toimuva füüsilise katsumuse – kuuma käes tantsimise – tõttu. Füüsiline katsumus ongi üks paljudest initsiatsiooni läbiviimise meetoditest. Lisaks ka alastus, mis oli pidustusel osalejatele kohustuslik.¹⁶³ Platongi toob välja, et Gymnopaideia oli vastupidavustest, sest alasti tantsivad mehed pidid võitlema tugeva kuumuse vastu.¹⁶⁴ M. Pettersson leiab, et Platoni „Seadusi“ kommenteerinud skoliastil oli õigus, kui ta käsitles Gymnopaideiat samaväärsena, nagu krüpteia (vt ptk 2) ja Orthia piduste raames

---

¹⁶¹ Bölte 1927, viidatud läbi Wade-Gery 1949: 79–80; Franchi 2018: 28–29.

¹⁶² Wade-Gery 1949: 79–80; Ducat 2006: 270; Robertson 1996: 162–163.

¹⁶³ Ducat 2006: 180–181; 272–273.

¹⁶⁴ Plat. Laws 1.633c.

toimunud piitsutusrituaali διαμαστίγωσις (*diamastigosis*),¹⁶⁵ kuna nad kõik olid nn vastupidavustestid (καρτέρησις/*karteresis*), mille üks eesmärk oli kasvatada sõdurile hädavajalikku joont – vaprust (ἀνδρεία/*andreia*). See omakorda oli osa Sparta poiste harimise, kasvatamise ja treenimise režiimist.¹⁶⁶ Initsiatsiooniga seoses tekib aga üks küsimus. Nimelt, kui pidustusel oleks toimunud poiste initsiatsioon, miks osalesid ka täiskasvanud ja eakad mehed ning läbisid, vähemalt meie andmete kohaselt samasuguse vastupidavustesti? Muus plaanis sobituks initsiatsiooniteeroia Gymnopaideia konteksti hästi. Robertson on veel rõhutanud just sõdalaseks saamise aspekti – noored mehed võetkse vastu täiskasvanud sõjamehe rolli.¹⁶⁷ See haakub Sparta polise korraldusega, kus kodanikuks olemine tähendaski sõdalaseks olemist.

Igal juhul oli Gymnopaideial hariduslik tähtsus, nii kodanikuks kui sõdalaseks kasvatamise osas – seal treeniti end tantsimise kaudu füüsiliselt, nagu sõdalasele kohane, lauldi ja mälestati Thyrea lahingut. Seega õpiti ka nende pidustusega seoses tundma oma kogukonna ajalugu, siinjuhul just sõjalisi katsumusi, ning rõhutati seeläbi oma identiteeti. Et see kõik toimus religioosel festivalil näitab, kuidas kodanikuks olemise loomulik osa oli osaleda enda polise pidustustel ning austada jumalaid. Lisaks, Thyrea lahingu võidu meeles pidamine ja tähtsustamine polise poolt näitas, kuidas spartalased enda õigusi sellele territooriumile kinnitasid.

---

¹⁶⁵ *Diamastigosis* oli sarnaselt krüpteiaga vaprust treeniv institutsioon. Selle puhul treeniti valu taluvust nii käsivõitluste kui piitsutamise kaudu. Plat. Laws 1.633b. See seondub Spartas just Artemis Orthia kultusega ja rituaaliga, kus noormehed pidid Artemise altariilt koguma võimalik palju juustu samal ajal, kui neid piitsutati. Vt lähemalt nt Ducat 2006: 249–255.

¹⁶⁶ Pettersson 1992: 45–46.

¹⁶⁷ Robertson 1996: 147.

5. Karneia

Aasta viimast Apollonile pühendatud suurt pidustust – Karneiat – peeti hilissuvel, Karneiose kuul (august/september). Eri linnade allikaid kombineerides on jõutud arvamusele, et ilmselt toimus see 7.-15. kuupäevadel, lõppedes täiskuuga. Nimetusi Karneia, Karneios (mida kasutati ka Apolloni epiteedina) on etümoloogiliselt tavaliselt seostatud sõnaga 'oinas' (κάρνος/*karnos*).¹⁶⁸ N. Robertson rõhutab, et nimed esinevad vahel kujul Kraneia ja Kraneios, mida ta seostab sõnaga κράνον (*kranon*) või κράνος (*kranos*), mis on üks võimalik nimetus odale.¹⁶⁹ Tõenäolisem tundub siiski esimene variant. Apollon Karneiost ennastki on kujutatud oinasarvedega, näiteks müntidel (vt lisa 3).¹⁷⁰

Nii nagu Hyakinthia, polnud ka Karneia ainult Sparta polises peetav pidustus. Seda tähistati paljudes doorlaste linnades, näiteks Argoses, Kyrenes, või doorlaste poolt asustatud saartel, näiteks Theral. Neist paikadest on kohati täpsemat teavet kui Sparta pidustuse kohta, aga ei saa kindel olla, kas samad asjad toimusid ka Spartas. Karneiat nähakse tavaliselt varase doorlaste kultusena ja Karnost/Karneiost Apollonile eelneva doorlaste jumalusena.¹⁷¹ N. Robertson on pakkunud, et festival tekkis samal ajal kui Dooria kalender, seega doorlaste migratsiooni ajal, mis toimus varase rauaaja jooksul.¹⁷² Athenaios ütleb aga Sosibiosele viidates, et esimene Karneia peeti 26. Olümpiaadil, s.o 676–672 vahemikus.¹⁷³

5.1. Pidustuse olemus

Karneia kohta on allikaid kõige vähem, kuid nad annavad piisava ettekujutuse kahest kesksest rituaalist, mille omavaheline suhe on aga kohati ebaselge. Karneia kirjutas taaskord Athenaios, tsiteerides Demetriost Skepsisest (2. sajandi esimene pool). Pidustus oli eelnevatega võrreldes pikem – see kestis üheksa päeva. Selle üldiseloomu kujundas see, et seal jäljendati sõjaväeelu ja militaarset distsipliini. Nimelt oli püsti pandud üheksa telki/varjualust, igauhes neist einestas üheksa meest ning kõike tehti kuulutaja käskude järgi.¹⁷⁴ Igas telgis olevat esindatud kolme fraatria liikmed.¹⁷⁵ Sellest toimingust sai osa seega 81 meest. Täpsemalt

---

¹⁶⁸ Burkert 1985: 234–235.

¹⁶⁹ Robertson 2002: 69–72.

¹⁷⁰ Pettersson 1992: 61–62.

¹⁷¹ Vt nt Dietrich 1975: 134, 136–137; Burkert 1985: 236; Larson 2007: 90.

¹⁷² Robertson 1992: 41.

¹⁷³ Ath. 14.37e-f.

¹⁷⁴ Ath. 4.141f.

¹⁷⁵ Enamasti mõistetakse selle all seda, et igas telgis oligi kolm erinevat fraatriat ehk kokku 27 fraatriat. Samas võis Demetrios mõelda fraatria all pigem füüli ehk hõimu (φυλή), sest esimest sõna ei kasutata tavaliselt Spartaga

sõjaliste tegevuste kohta ei ole teada, aga igal juhul nähtub, et militaarne roll oli Karneial esikohal. Sellega sobitub ka Apollon Karneios, keda nähtavasti austati eriti Sparta sõjameeste seas. Seda näitab kuulus nn Leonidase kuju (vt lisa 4), mille kiivril on kujutatud oinasarved.

Hesychiose leksikoni (5.–6. sajand m.a.j.) järgi etendas erilist rolli veel üks seltskond: *καρνεάται* (*karneatai*) ehk grupp abiellumata mehi, kes valiti loosiga, viis igast füülist, nii et kokku oli ilmselt 15 meest. Nende ülesanne oli festivali organiseerimine ning see kohustus oli neil neli aastat.¹⁷⁶ Selle grupi seast omakorda loositi *σταφυλοδρόμοι* (*staphyloδρομοί*) ehk otsetõlkes „viinamarjakobara-jooksjad“, kes võtsid osa pidustuse kõige olulisemast rituaalist – võidujooks.¹⁷⁷ Oma olemuselt oli see tegelikult tagaajamine, sest selle käigus aeti taga üht noormeestest, kes kandis pärgasid ning palus põgenedes linna heaolu eest. Kui tagaajajad ta kätte said, oli see hea enne linnale, kui ei, siis halb enne.¹⁷⁸ Ei ole aga teada, mis marsruuti või rada mööda joosti, nii nagu ülejäänud festivali toimumispaigast pole teada.¹⁷⁹

Euripidese kaudu on tõlgendatud, et Karneial toimus täiskuu ajal kogu öö kestev lüüra saateta hümnide laulmine.¹⁸⁰ Athenaioselt, pärineb lisaks teave, et Karneia ajal toimusid lausa muusikalised võistlused, mille kõige esimene võitja oli olnud kuulus Lesbose poet Terpandros. Karneia võitjatest oli Hellanikos (5. sajand) kirjutanud isegi eraldi teose. Terpandros oli Hieronymose (4. sajand) järgi Lykurgose kaasaegne, mis lubaks ta paigutada 7. sajandisse. See läheks kokku ka Sosibiose toodud esimese Karneia pidamisega.¹⁸¹ Igatahes saab olla kindel, et nagu Hyakinthial ja Gymnopaideial ja üleüldse religioossetel pidustustel, oli Sparta Karneial samuti koht muusikalistel etteastetel, ehkki on ebaselge, kus ja millal oleks olnud nende esituste loogiline koht pidustusel. Millalgi üheksa päeva jooksul nad küllap toimusid ning etteasteid tegid ilmselt need mõnikümmend noormeest, kes festivalil osalesid.

Karneia pidustus oli sedavõrd oluline spartalaste jaoks, et oli juhtumeid, kus see takistas sõjapidamist. See on Karneia puhul eriti huvitav, sest sõjapidamine (või pigem sõjaks valmistumine) oli Sparta ühiskonnas esikohal, mida tegelikult seesama festivalgi väljendas.

---

seoses. Lisaks oli varasemal ajal Sparta sõjavägi ka just füülide järgi jaotatud. Oli kolm Dooria füüli: Hylleis, Dymanes, Pamphyloi. Nii et pigem oli pidustusel kokku kolm füüli. Pettersson, 1992: 62; Robertson, 2002: 51.

¹⁷⁶ Hsch. s.v. *καρνεάται*. Hesychiose leksikonis pole tegelikult sõna *φυλή* küll säilinud, aga enamasti nõustutakse, et seal pidanuks see olema. Vt Burkert 1985: 234; Robertson 2002: 61.

¹⁷⁷ Hsch. s.v. *σταφυλοδρόμοι*.

¹⁷⁸ Bekker. *Anecd. σταφυλοδρόμοι* (lk 305).

¹⁷⁹ Muus kontekstis mainib Pausanias küll jooksurada (*δρόμος*) Spartas, kus noored jooksmist harjutasid. Seal katkendis mainib ta muuhulgas Apollon Karneiose pühamut, mis jooksurajast eespool (ehk selle lõpus või alguses?) oli. Paus. 3.14.6. Kõlab üsna tõenäolise variandiga, kui see tagaajamine just looduslikul maastikul, viinamarjaistanduses vms ei toimunud.

¹⁸⁰ Eur. Alc. 445-450.

¹⁸¹ Ath. 14.635e-f.

Samas oli religioosne pidustus püha,¹⁸² seda ei saanud seda nii kergekäeliselt katkestada. Seetõttu ei jõudnud 480. aastal kuulsasse Termopüülide lahingusse piisavalt spartalasi, sest sel ajal toimus Spartas Karneia festival. Läks vaid osa neist kuningas Leonidase juhtimisel ning alles peale festivali lõppemist oldi valmis täisjõud välja saatma, aga siis oli juba teadagi hilja.¹⁸³ Ka Peloponnesose sõja ajal, 418. aastal taganesid spartalased oma liitlastest Korinthosel ja tähistasid hoopis Karneiat.¹⁸⁴

Rituaalse poole pealt on veelgi enam kui kahe eelneva pidustuse puhul esil militaarsus: sõjaväelise eluviisi jälgendamine, mis väljendus festivali distsiplineeritud korralduses. Osalejate poolest ei olnud see nii laiahaardeline kui Hyakinthia ega Gymnopaideia – Sparta Karneial osales piiratud grupp mehi ja ilmselt just nooremaid mehi, kes olid hopliidiks treenimise eas. Pidustuse kurioosne element tundub esialgu võidujooks-tagaajamine ja ennustamine, kuid müütides tuleb ennustamise aspekt selgelt esile ning seostub huvitavalt sõjalise poolega.

5.2. Karneiaga seostuvad müüdid ja pärimus

Karneia festivali aitioloogilisi müüte ja lugusid ühendab see, et kõigis sisaldub ühel või teisel moel motiiv doorlastest ja nende sissetungist Peloponnesose poolsaarele või täpsemalt Spartasse. Lisanduvad tulekuga seotud legendaarsed tegelaskujud.

Näiteks figureerib Pausaniase kirjelduses tegelane nimega Karnos. Pausanias ütleb, et poetess Praxilla (5. sajand) järgi oli Karnos Europa poeg, kelle Apollon ja Leto üles kasvasid. Ta võis samuti Apolloni noorte armastatute hulka kuuluda, nagu Hyakinthos.¹⁸⁵ Teisalt eksisteerinud samanimeline Apolloni ennustaja, kellega olevat seotud Apollon Karneiose kultuse asutamine doorlaste seas. Nimelt olevat doorlaste sissetungi ajal tapetud Apolloni armastatu, selgeltnähija Karnos. Kuna tapjaks oli üks doorlaste juhtidest, Heraklese järeltulija Hippotes, vallandas Apolloni viha doorlaste sõjaväe vastu. Apolloni lepitamiseks loodigi Karneia kultus.¹⁸⁶ Oli aga lugusid veel ühest ennustajast nimega Krios ('oinas'), kes aidanud doorlasi Sparta vallutamisel. Kriose tütar olevat kokku sattunud Doorria luurajatega, kes peale

---

¹⁸² Thukydides isegi kirjutab, et Karneiose kuu oli spartalaste jaoks püha aeg (*ιερομήνια/hieromenia*). Thuc. 5.54.

¹⁸³ Hdt. 7.206.1. Mõned ajaloolased (nt kasutatud Herodotose teksti tlk. Godley, 1920; Burkert, 1985; Robertson, 2002 jt) on tavaliselt arvanud, et seoses Maratoni lahinguga 490. aastal pidas Herodotos (6.106) samuti silmas Karneiat: nimelt ei jõudnud spartalased ateenlastele appi, sest pidid ootama ära täiskuud. Seostatud on seda Karneiaga, kuna lahing toimus Karneiose kuul (august/september), pidustus tõenäoliselt 7.-15. kuupäevadel, lõppedes täiskuuga.

¹⁸⁴ Thuc. 5.75.2.

¹⁸⁵ Paus. 3.13.5.

¹⁸⁶ Paus. 3.13.4.

tütrega vestlemist Kriosele külla läksid ja temalt teada said, kuidas vallutada toona veel ahhailastele kuulunud Sparta. Pausanias mainib veel Karneios Oiketast ('Kodukaitsja') – jumalust, keda olevat austatud Spartas juba enne Herakleidide ehk doorlaste tulekut. Tema kultus olevat aset leidnud mainitud ennustaja Kriose majapidamises.¹⁸⁷ Sparta agoraal võis isegi asuda Karneios Oiketase kuju.¹⁸⁸

Pausanias räägib veel loo, mis ulatub legendaarse Trooja sõja aegadesse, kuid on siiski sarnaste elementidega. Apollon olevat vihastanud, kui kreeklased tema Trooja lähedal asuvast Ida mäe pühast puusalust Trooja hobuse jaoks kirss-kontpuid (κράνειαι/*kraneiai*) raiusid. Et jumalat lepitada, toodi talle ohverdusi ja kingiti tiitel Karneios. Nimi olevat tulnud kirss-kontpuu järgi, kuid r- ja a-täht vahetati vana kombe kohaselt ära.¹⁸⁹

Lõpuks, nagu Hyakinthia puhulgi, tuleb Karnaiaga seotud pärimustes mängu Aigeidai suguvõsa. Nagu ülal mainitud, kutsusid Herakleidid ja doorlased (spartalased) Delphi oraakli soovitusel Teeba Aigeidai endale appi Amyklai vallutamiseks. Ühe versiooni järgi kutsuti neid just sel hetkel, mil nad juhtusid tähistama Apollon Karneiose pidustust. Nii said Aigeidai' st selle kultuse toojad Spartasse. Peale Amyklai vallutamist rändasid Aigeidai edasi Therale ja sealt Küreenesse, kuhu nad rajasid linnad ja ka oma kultuse kaasa tõid.¹⁹⁰

Karneia puhul on esil lood, kus mängib kesket rolli ennustaja. Seda oleks võimalik seostada tagaajamise rituaaliga, sest nagu mainitud, palus tagaetav sel ajal linna heaolu eest. Müütides sõltus ennustajast samuti Sparta käekäik. Teiseks nähtub, et lood on seotud taaskord traditsiooniga vallutusest, seekord doorlaste sõjakast tulekust ja Trooja sõjast. Need kaks aspekti – ennustamine ja vallutus – said omavahel seotud olla: ennustada võidi vallutamise käigus ja selle nimel. Spartalastel oligi ju komme oma sõjalisi tegevusi religioosselt sanktsioneerida (vt ptk 2).

5.3. Karneia tähendus ja roll ühiskonnas

Mitmed on Karneiat näinud looduse ja viljakuse kultusena, eelkõige viinamarjakobarajooksjate rituaali tõttu – tagaetav kehastas saaki ja tema kinnipüüdmine tähendas head ennet saagile.¹⁹¹ Jooksjate nimetuse tõttu tahaks eeldada, et ennustatakse just viinamarjade saagiga

---

¹⁸⁷ Paus. 3.13.3.

¹⁸⁸ N. Robertson tõlgendas Pausaniase lausestuse järgi, et tegemist oli kujuga. Robertson 2002: 53 (allmärkus nr 136).

¹⁸⁹ Paus. 3.13.5.

¹⁹⁰ Pind. P. 5.70–80; Schol. Pind. Pyth. 5.96, 101. Pärimusest täpsemalt vt Malkin 1994: 149–157.

¹⁹¹ Dietrich 1975: 136–137; Ducat 2006: 276; Richer 2007: 247.

seoses. Burkert tõi aga välja, et Karneia toimus aastaringis liiga vara selle jaoks, et see tagaajamine võiks viinamarjade koristuse ja saagikusega seotud rituaal olla.¹⁹² Nii et jooksjate nimetuse põhjus jääb ebaselgeks. Siiski võis ennustamine olla seotud üleüldiselt maa viljakusega, välistada seda ei saa, ehkki allikate põhjal kinnitada samuti mitte.

Robertsoni teooria kohaselt ulatub Karneia doorlaste migratsiooni aega ja kujunes ühes Dooria kalendriga ning selle esialgne funktsioon oli ennustada, kas ja millal peaks uusi maid asustama minema. Ennustav roll jäigi hiljem alles võidujooksu näol, mis nüüd aga linna käekäiku ennustas.¹⁹³ Burkerti arvates olid Karneia võidujooks ja oinaohver osa rituaalsest draamast, mille keskmes oli iidne süütunne, mis aga rituaali käigus heastatakse, nii et spartalased saavad sõjakäigule minna. Selle kohaselt oleks tegu sõjaks valmistumise rituaaliga.¹⁹⁴

Eelnevaga haakub see, et Karneial tähistasid spartalased oma sõdalase-kutsumust.¹⁹⁵ Seda näitab sõjalise eluviisi imiteerimise rituaal ning ka pärimus, mis seostub doorlaste tulekuga, millega mälestati ja tähistati oma võidukat sõjalist ajalugu.¹⁹⁶ Ning kuna osalejad olid pigem noored mehed, saaks pidustusel jälle näha nende jaoks haridusliku rolli. Huvitav on ka F. Grafi tõlgendus, et Apollon Karneios oli kui noorte „karja“ juht. Nagu ülal mainitud, oli Karneios oli etümoloogiliselt oinaga seostatud ning Apollonit sarvedega kujutatud. Sparta ja Kreeta ühiskondades olevat noori „karjade“ (ἀγέλαι/*agelai*) kaupa organiseeritud. Seega olid noored sõdalased kui Apolloni kaitse all olev kari.¹⁹⁷ Karneia oleks seega initsiatsioonirituaali moodi, kuigi põhiosalejad olid juba sõjamehees täiskasvanud mehed.

Karneia ennustamise rituaal võis olla seotud nii viljakuse kui sõjaretkedega, kasvõi mõlemaga – igal juhul oli ennustus seotud polise heaoluga ning mõlemad nimetatud olid selleks vajalikud. Üldpildis oli Karneia militaarne festival, kus tähistati enda militaarset identiteeti läbi sõjaliste rituaalide, Apollon Karneiose austamise ning doorlaste tuleku mälestamise.

---

¹⁹² Burkert 1985: 235.

¹⁹³ Robertson 2002: 41-42.

¹⁹⁴ Burkert 1985: 236.

¹⁹⁵ Robertson 2002: 74; Larson 2007: 91.

¹⁹⁶ Richer 2007: 247.

¹⁹⁷ Graf 2009: 94–95.

Kokkuvõte

Doorlaste rajatud Sparta linnriigis oli jumalate seas üks tähtsamaid Apollon, keda austati seal polise ja selle kodanike, eriti noorte, heaolu eest seisjana ning kaitsjana. Kuna Sparta polis oli oma olemuselt orienteeritud militaarsusele, oli ka Apollon vastavalt kujutatud ning tema kultuses samuti selline joon esil. Apolloni auks peeti Spartas varakevade ja suve vahemikus kolm suurt pidustust: Hyakinthia, Gymnopaideia ja Karneia. Kõiki neid on antiikautorid Sparta jaoks kõige olulisemateks nimetanud. Pidustused asutati hiljemalt arhailisel ajal ning nende traditsioon kestis aastasadu.

Oma olemuselt olid pidustused omanäolised, igalühel oli oma keskne rituaalistik ning sellega seostuvad müüdid ja pärimus. Hyakinthiat eristas Gymnopaideiast ja Karneiast see, et tegu oli suurejoonelisema ja rahvarohkema üritusega, kus toimus sööming, protsessioon, ohvritoomised ja rikkalikult muusikalisi etteasteid. Gymnopaideia oli vaid meeste, nii noorte kui vanemate, laulu ja tantsu etteastete festival. Karneia sõjaväelistes ja ennustamise rituaalides osales samuti valitud seltskond, seekord vaid nooremad mehed. Kolme pidustust ühendab rituaalistiku osas see, et alati osalesid ning täitsid olulist rolli noormehed. Nende muusikalised etteasted, füüsiline treenimine ühes oma polise religioossete kommete täitmisega viitab nende kultuste olulisele rollile noorte spartalaste kodanikeks kasvatamisel ja kogukonna üldise solidaarsuse loomisel. Rituaale spetsiifilisemalt vaadeldes on näha nii initsiatsiooni, looduse viljakuse, uuendamise kui polise territoriaalse võimu kinnitamise elemente, vahel eraldi, vahel kombineeritult.

Müütide ja pärimuse osas joonestub kõikide pidustuste puhul välja sarnane motiiv: neisse olid põimunud fiktiivsed, mütoloogilised tegelased ja sündmused koos (vähemalt mingis osas) ajalooliste sündmustega, misolid seotud Spartaga ja selle ajalooga, eelkõige sõjaliste võitudega, mis olid tähtsad Sparta polise kujunemisel. Need lood ja traditsioonid olid mõistagi olulised spartalaste jaoks, arvestades nende militaarset suunitlust, mistõttu pidi neid elus hoidma ning oma kodanikele ja tulevastele kodanikele õpetama. See oli ühendatud kultusliku tegevusega – pidustustega – kuna viimane oli samuti loomulik osa polise korralduses ja kodanikuks olemise juures. Rituaalis kajastusid müüdid eri moodi, näiteks ohvritoomisega Hyakinthosele, pärgade kandmise või ennustamise rituaali läbi. Müütideski tuli esile looduse ringkäigu ja initsiatsiooni elemente, eelkõige aga polise ajaloo, võimu ja vallutuste element.

Pidustuste roll ühiskonnas oli mitmetahuline, seda on võimalik vaadata erinevate tõlgenduste alusel. Initsiatsioon mängis kahtlemata rolli, kuid see pole ainuke tõlgendusvõimalus. Kultusliku osaga olid ühenduses muudki kogukonda kujundavad ja

ühendavad funktsioonid. Eriti Hyakinthia puhul nähtub, et see sobitub nii looduse ringluse, uuenemise kui initsiatsiooni kontseptsiooniga. Tegelikult need ei välista teineteist – looduse ringkäik, täisikka jõudmine ning kodanikuks saamine ongi omamoodi uuenemine, teatud mõttes noormehe taassündimine kodanikuna. Kõigi pidustuste puhul oli tugevalt esil sõdalaseks/kodanikuks/spartiaadiks kasvatamise või juba selle olemasoleva rolli tähistamise, kinnitamise aspekt. Lisaks joonestus tugevalt välja Sparta polise ülemvõimu kindlustamise ja demonstreerimise aspekt läbi kultuste. Seda eriti Amyklai puhul.

Seega nähtub eriti Hyakinthia, vähem Gymnopaideia ja Karneia põhjal, et kultuses võivad ühilduda nii looduse, täiskasvanuteks/uuteks kodanikeks saamise kui uuenemise elemendid. Lisaks sellele, et noorte spartiaatide kasvatamine ning polise kodanikuks olemine olid oma olemuselt kultustega ja pidustustega seotud, olid omakorda seotud ka kodanike kasvatamine ja polise sõjalise võimu demonstratsioon – kodanikud olid Spartas sõdalased, kelle ülesanne oli oma polist ja selle territooriume kaitsta, seda väljendati ka pidustustel. Ning pärimused ülemvõimu loomise kohta, mida pidustuste kaudu mälestati ja tähistati, kinnitasid seda külge. Nende iga-aastane esile tõstmine pidustustel on samuti justkui oma ülemvõimu uuendamine Amyklai, Thyrea ja üleüldse oma esiisade doorlaste vallutatud alade üle. Seega kinnitab pidustuste ja nendega seotud müütide ning pärimuste lähem vaatlus järeldust, et Hyakinthia, Gymnopaideia ja Karneia kultusi ei tarvitse vaadelda mõne konkreetse tõlgenduse teooria valguses, nagu seda on vahel püütud teha, vaid neid tuleks tõlgendada erinevate teoorite alusel ning näha nende erinevate külgede tihedat põimumist. Pidustused olid liialt kompleksed ja erinevate ühiskonna aspektidega liiga tihedalt seotud, et neid ühekülgsest vaadelda.

Allikad ja kirjandus

Allikad

Arist. = **Aristoteles.** *Aristotelis qui ferebantur librorum fragmenta* (toim. V. Rose), 1886, Leipzig.

Ath. = **Athenaios.** *Scholars at the Dinner Table*, tlk. Gulick, C. B., 1928. Kättesaadav: <http://remacle.org/bloodwolf/erudits/athenee/livre15gr.htm> ; tlk. Yonge, C. D., 1854. Kättesaadav: <http://www.attalus.org/info/athenaeus.html>

Bekker, I. *Anecdota Graeca Vol. I.* Berliin: Apud G.C. Nauckium, 1814.

Eur. = **Euripides:**

Helen, tlk. E. P. Coleridge, 1938. The Complete Greek Drama II (toim. W. J. Oates, E. O'Neill), New York. Random House.

Alcestis, tlk. D. Kovacs, 1994. Cambridge: Harvard University Press.

Euseb. Chron. = **Eusebios.** *Eusebii Chronicorum Libri duo* (toim. P. Schoene). Berlin, 1866–1875.

Hdt. = **Herodotos.** *The Histories*, tlk. A. D. Godley, 1920. Cambridge: Harvard University Press.

Hes. = **Hesiodos.** *Theogony*, H. G. Evelyn-White, 1914. The Homeric Hymns and Homerica. Cambridge: Harvard University Press.

Hsch. = **Hesychios.** *Alphabetical Collection of All Words*, tlk. J. Ducat 2006. Swansea: The Classical Press of Wales.

Hom. = **Homeros.** *Ilias*, tlk. A. Annist, 2004 [1960]. Tallinn: Varrak.

HH 3 = **Homeric Hymn to Apollo**, tlk. H. G. Evelyn-White, 1914. The Homeric Hymns and Homerica. Cambridge: Harvard University Press.

Luc. = **Lukianos.** *Anacharsis*, tlk. H. W. Fowler, F. G. Fowler, 1905. Kättesaadav: <http://lucianofsamosata.info/Anacharsis.html>

Nic. = **Nikolaos Damaskos.** *Die Fragmente der Griechischen Historiker* (toim. F. Jacoby), 1961. Leiden: E. J. Brill.

Paus. = **Pausanias.** *Description of Greece*, tlk. W. H. S. Jones, D. Litt, H. A. Ormerod, 1918.
Cambridge: Harvard University Press.

Ov. = **Ovidius.** *Metamorphoses*, tlk. B. More, 1922. Boston: Cornhill Publishing.

Pind. = **Pindaros.** *Pythian 1*, tlk. D. A. Svarlien, 1990.

Plat. = **Platon.** *Laws*, tlk. R.G. Bury, 1967 & 1968. Plato in Twelve Volumes, Vols. 10 & 11.
Cambridge: Harvard University Press.

Plut. = **Plutarchos:**

Parallela minora, tlk.. F. C. Babbitt, 1936. Moralia. Cambridge: Harvard University Press.

Lycurgus, tlk. B Perrin, 1914. Cambridge: Harvard University Press.

Instituta Laconica, tlk. F. C. Babbitt, 1931. Moralia. Cambridge: Harvard University Press.

Agesilaus, tlk. B. Perrin, 1917. Plutarch's Lives. Cambridge: Harvard University Press.

Strabon. *Geography*, tlk. H. L. Jones 1924. The Geography of Strabo. Cambridge: Harvard University Press.

Thuc. = **Thukydidēs.** *The Peloponnesian War*, tlk. B. Jowett, 1881. Thucydides translated into English; with introduction, marginal analysis, notes, and indices. Volume 1. Oxford: Clarendon Press.

Xen. = **Xenophon:**

Agesilaus, tlk. E. C. Marchant, G. W. Bowersock, 1925. Xenophon in Seven Volumes, 7. Cambridge: Harvard University Press.

Constitution of the Lacedaimonians, tlk. E. C. Marchant, G. W. Bowersock, 1925. Xenophon in Seven Volumes, 7. Cambridge: Harvard University Press.

Hellenica, tlk. C. L. Brownson, 1918 & 1921. Xenophon in Seven Volumes, 1 & 2. Cambridge: Harvard University Press.

Kirjandus

Bremmer, J. N., 1994. *Greek Religion*. Oxford: Oxford University Press.

- Bremmer, J. N., 2005.** Myth And Ritual In Ancient Greece: Observations On A Difficult Relationship. *Griechische Mythologie und Frühchristentum*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 21-43.
- Burkert, W., 1985.** *Greek Religion*. Cambridge: Harvard University Press.
- Cartledge, P., 1979.** *Sparta and Lakonia: a regional history, 1300-362 BC*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Cavanagh, W., 2018.** An Archaeology of Ancient Sparta with Reference to Laconia and Messenia. *A Companion to Sparta Vol. I* (toim. A. Powell). Hoboken: Wiley Blackwell, 61–92.
- Chaniotis, A., 2011.** Festivals and Contests in the Greek World. *Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum VII: Festivals and Contests* (toim. A. Hermary). Los Angeles: The J. Paul Getty Museum.
- Dietrich, B. C., 1975.** The Dorian Hyacinthia: a survival from the Bronze Age. *Kadmos*, 14, 133–142.
- Dowden, K., 2011.** Initiation: The Key to Myth? *A Companion to Greek Mythology* (toim. K. Dowden, N. Livingstone). Oxford: Blackwell Publishing, 443–458.
- Ducat, J., 2006.** *Spartan education: Youth and Society in the Classical Period*. Swansea: The Classical Press of Wales.
- Flower, M. A., 2018.** Spartan Religion. Lykourgos the Spartan „Lawgiver“: Ancient Beliefs and Modern Scholarship. *A Companion to Sparta Vol. II* (toim. A. Powell). Hoboken: Wiley Blackwell, 425–451.
- Franchi, E., 2018.** Commemorating the war dead in ancient Sparta: The Gymnopaïdai and the battle of Hysiai. *Conflict in the Peloponnese: Social, Military and Intellectual* (toim. V. Brouma, K. Heydon). Nottingham: Centre for Spartan and Peloponnesian Studies, 24–39.
- Frazer, J., 2001 [1890].** *Kuldne oks* (tlk. Avatud Eesti Fond, toim. M. Laangemets, M. Tiits). Tallinn: Varrak.
- Graf, F., 2009.** *Apollo*. London: Routledge.

- Herda, A., 2008.** How To Run A State Cult: The Organization Of The Cult Of Apollo Delphinios In Miletos. *Current approaches to religion in ancient Greece* (toim. M. Haysom, J. Wallensten). Stockholm: Skrifter Utgivna Av Svenska Institutet I Athen, 8°, 21.
- Hooker, J. T., 1989.** Spartan Propaganda. *Classical Sparta: Techniques Behind Her Success* (toim. A. Powell). London: Routledge, 122–141.
- Kennell, N. M., 2010.** *Spartans: A New History*. Chichester: Wiley-Blackwell.
- Kõiv, M., 2015.** Sanctuaries and traditions in Ancient Sparta. *Cultures in Comparison: Religion and Politics in Ancient Mediterranean Regions* (toim. T. R. Kämmerer, M. Kõiv). Münster: Ugarit-Verlag.
- Kõiv, M., 2020.** Amyklai: Rituals, Traditions and the Origins of Spartan State. *Studies on Ancient Sparta* (toim. R. Kulesza, N. Sekunda). Gdańsk: Gdańsk University Press, 129–164.
- Langdon, S., 1998.** Significant Others: The Male-Female Pair in Greek Geometric Art. *American Journal of Archaeology*, 102 (2), 251–270.
- Larson, J., 2007.** *Ancient Greek Cults: A Guide*. New York: Routledge.
- Malkin, I. 1989.** Delphoi and the Founding of Social Order in Archaic Greece. *Metis*, 4, 129–153.
- Malkin, I. 1994.** *Myth and territory in the Spartan Mediterranean*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mikalson, J. D., 2022.** *Ancient Greek Religion, Third Edition*. Chichester: Wiley Blackwell.
- Nafissi, M., 2018.** Lykourgos the Spartan „Lawgiver“: Ancient Beliefs and Modern Scholarship. *A Companion to Sparta Vol. I* (toim. A. Powell). Hoboken: Wiley Blackwell, 93–123.
- Nilsson, M. P., 1925.** *A History of Greek Religion*. Oxford: Clarendon Press.
- Parker, R., 1989.** Spartan Religion. *Classical Sparta: Techniques Behind Her Success* (toim. A. Powell). London: Routledge, 142 – 172.
- Parker, R., 2011.** *On Greek Religion*. Ithaca: Cornell University Press.

- Pettersson, M., 1992.** *Cults of Apollo at Sparta: The Hyakinthia, the Gymnopaïdai and the Carneia*. Ph.D. Diss. Stockholm: Skrifter utgivna av Svenska institutet i Athen. 8°, XII.
- Polignac, F. d., 1995.** *Cults, Territory, and the Origins of the Greek City-state* (tlk. J. Lloyd). Chicago: The University of Chicago Press.
- Price, S. 1999.** *Religions of the Ancient Greeks*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Puhvel, J., 1996.** *Võrdlev mütoloogia*. Tartu: Ilmamaa.
- Richer, N., 2004.** The Hyakinthia of Sparta. *Spartan Society* (toim. T. J. Figueira). Swansea: The Classical Press of Wales, 77–102.
- Richer, N., 2007.** The Religious System at Sparta. *A Companion to Greek Religion* (toim. D. Ogden). Hoboken: Wiley-Blackwell, 236–252.
- Robertson, N., 1996.** *Festivals and Legends: The Formation of Greek Cities in the Light of Public Ritual*. Toronto: University of Toronto Press.
- Robertson, N., 2002.** The Religious criterion in Greek ethnicity: The Dorians and the Festival Carneia. *American Journal of Ancient History*, 1/2, 5–74.
- Simon, E., 2021 [1969].** *The Gods of the Greeks* (tlk. J. Zeyr, toim. A. Shapiro). Wisconsin: The University of Wisconsin Press.
- Van Gennep, A., 2020 [1909].** *Siirderiitused* (tlk. A. Saar). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Versnel, H. S., 2014 [1990].** What's Sauce for the Goose Is Sauce for the Gander: Myth and Ritual, Old and New. *Approaches to Greek Myth, Second Edition* (toim. L. Edmunds). Baltimore: Johns Hopkins University Press, 84–151.
- Vlachou, V., 2017.** From Mycenaean Cult Practice to the Hyakinthia Festival of the Spartan Polis. Cult Images, Textiles and Ritual Activity at Amykles: An Archaeological Perspective. *Constructing social identities in Early Iron Age and Archaic Greece* (toim. A. Tsingarida, I. S. Lemos). Bruxelles: CReA-Patrimoine, 11–42.
- Vlachou, V., 2018.** Feasting at the Sanctuary of Apollo Hyakinthos at Amykles: The Evidence from the Early Iron Age. *Feasting and Polis Institutions* (toim. F. Vand den Eijnde, J. H. Blok, R. Strootman). Boston: Brill, 93–124.
- Wade-Gery, H. T., 1949.** A Note on the Origin of the Spartan Gymnopaïdai. *The Classical Quarterly*, 43(1/2), 79–81.

Sõnaraamat

LSJ = Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S. 1940. *A Greek-English Lexicon*. Oxford. Clarendon Press.

Veebilehed

***Theoi Project, 2000–2019* (Atsma, A. J.): <https://www.theoi.com/> (külastatud 21.05.2022)**

***Amyklaion: Amykles Research Project, 2019*: <https://amyklaion.gr/en/> (külastatud 28.04.2022)**

Summary

Hyakinthia, Gymnopaideia and Karneia festivals in Sparta: ritual, myth and their role in society

The aim of this bachelor's thesis was to study the three most important cults of Spartan polis that were dedicated to the Greek god Apollo: Hyakinthia, Gymnopaideia and Karneia. More specifically, the purpose was to look into the ritual aspects of these festivals and also the myths and traditions, which were tied to it. Secondly, the intention was to explore the wider function or role these cults had in the Spartan society and consider how they conform with the theories of myth and ritual viewing these as reflections of vegetation, as new-year cults or as initiation rituals.

Apollo was one of the main gods of the Greeks. In Sparta he was most importantly the patron of political life, youth and warfare. For example, according to Sparta's tradition, their constitution – the Great Rhetra – was sanctioned by Apollo through the Delphic oracle. Sparta itself was a Dorian state, whose consolidation took place at the end of 8th century B.C. at the latest. It was a military state with, where a relatively small number of citizens ruled over the subjected neighbouring population. For that reason, the Spartans were trained from a very young age to become soldiers (hoplites). Their upbringing was organically connected with the cults of the polis, including festivals of Apollo.

Hyakinthia was the earliest festival of the three, it took place somewhere in spring or early summer in Amyklaion. Continuous cult activities at Amyklaion can be traced back to the Late Bronze Age, but it is debatable when Hyakinthia was incorporated to that and how much of the earlier cultic aspects were preserved. The festival lasted for three days and can be separated to two parts: the first part was grave and consisted of many prohibitions, the mythological lover of Apollo – Hyakinthos – was mourned. Sometime in the middle of the festival the mood changed: a big celebration took place, with a procession from Sparta to Amyklai and performances by boys and young men, many sacrifices were made and a banquet, where even the slaves could participate, took place. The related myths and traditions can be also divided into two kinds: the myth of Hyakithos – a young lover of Apollo, who was accidentally killed by the god; and the complex traditions of the conquest of Amyklai by Spartans. It is possible to see the festival as a vegetation cult – the dying Hyakinthos was a symbol for the withering nature. But it could have also symbolized the initiation of boys to become adults and the citizens of Sparta. To this can be added the aspect of renewal – both the vegetation and initiation meant to renew something or someone. Then again, the festival had a

meaning for the whole polis: promoting solidarity among the people, commemorating and celebrating their identity, for which the traditions of conquest and glorious history were of crucial importance, and to demonstrate its persistent supremacy over Amyklai.

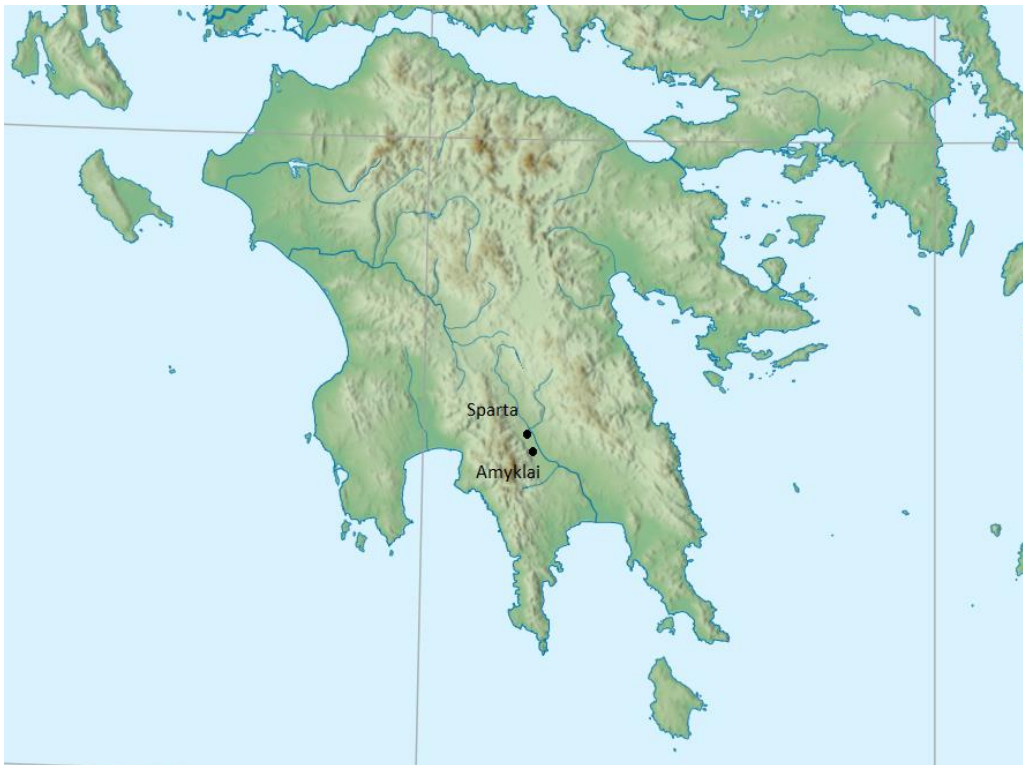
Gymnopaideia was a mid-summer festival with a strictly male participation: for adolescents, adult men and (presumably) old men. The nucleus of the festival was singing and the performance of dances, while being naked and/or unarmed. It also might have included dance competitions. The important factor is that the weather was hot, so it was physically challenging to perform the dances all day. This could indicate an initiatory aspect for the boys and/or education in wider sense, because musical performances and physical training were a natural part of their upbringing. The tradition connected to Gymnopaideia was about the historical battle between Argos and Sparta at Thyrea, it was said to commemorate the battle. There are traditions of many conflicts over that area, but it is probable that Gymnopaideia commemorated and celebrated the battle of the 300 champions. So, it was again a festival to remember the past, teach it to citizens and soon-to-be citizens and to demonstrate the military strength and the glory of the polis.

Karneia was the last festival among the three to take place and it lasted the longest – 9 days. During Karneia nearly 100 young men participated in a military ritual: they were divided into groups and had to do everything at a herald's command. The festival also included a peculiar ritual, where the *staphylodromoi* ('grape-runners') chased down one of the young men – to catch him meant good omens for the polis, vice versa if not caught. The omens might have been about crops or about warfare, or both. The traditions connected to Karneia had to do with Apollo's seers and the Dorian migration, that is, with the glorious conquest of the Peloponnese by the ancestors of the Spartans. Again, we see young men being educated and trained in a cultic setting – a strong indication to the military role of this festival.

It is evident that these festivals had a broad meaning for Spartan society, and hence can, and should, be seen from many angles and not confined to one theory. This is especially the case with Hyakinthia. Taking part in Sparta's religious activities was mandatory for the citizens and the young as was the duty to protect their polis and its territories, to respect and remember its past. The festivals made a point to educate the young, unite the citizens, express the military superiority of the Spartans through cultic activities. The rituals and the myths related to the Spartan cults of Apollo organically combined these various aspects: vegetation, initiation and political power. All this emphasized a renewal in some sense – renewal of nature, of the citizens and the right to rule the land they possessed.

Lisad

Lisa 1.

Sparta ja Amyklai Peloponnesose poolsaarel. *Wikimedia Commons.* Kättesaadav:
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/37/Greece_large_topographic_basemap.svg

Lisa 2.

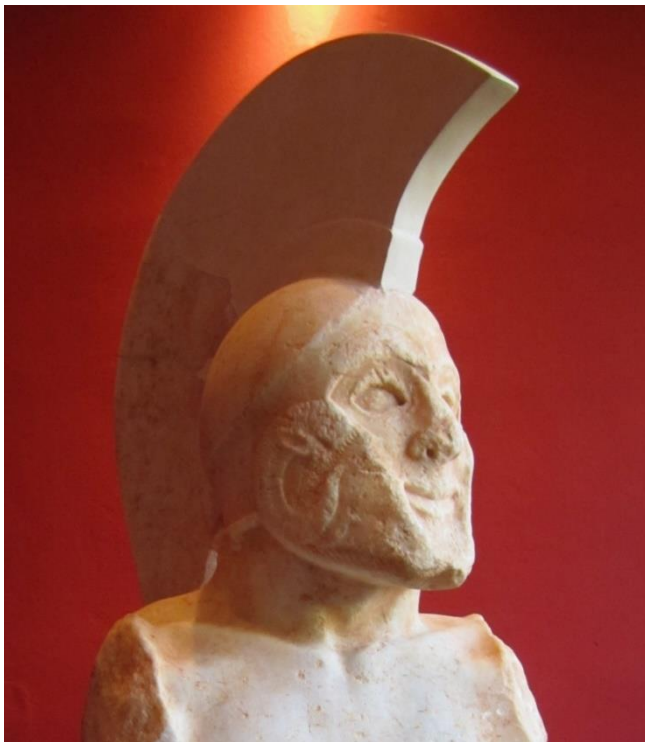
Aghia Kyriaki kungas ja Amyklaion tänapäeval. *Amyklaion: Amykles Research Project,*
2019. Kättesaadav (30.04.2022): <https://amyklaion.gr/en/media/photos/>

Lisa 3.

Metapontioni stater Apollon Karneiose kujutisega, 430–410 e.m.a. *Museum of Fine Arts, Boston.* Kättesaadav (28.04.2022): <https://collections.mfa.org/objects/1249/stater-of-metapontion-with-head-of-apollo-karneios?ctx=fcb9b10a-d30b-4e01-ba14-66c4c6dc7f41&idx=0>

Lisa 4.

Nn kuningas Leonidase kuju, 480–470 e.m.a. *Sparta Arheoloogia Muuseum.* Foto: Mait Kõiv.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Annabel Jürgens,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

„Hyakinthia, Gymnopaideia ja Karneia pidustused Spartas: rituaal, müüt ning roll ühiskonnas“,

mille juhendajad on Mait Kõiv ja Elo-Mall Toomet,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Annabel Jürgens
19.05.2022